

A MAGYARORSZÁGI HOLOKAUSZT HETVEN ÉV TÁVLATÁBÓL

Ungváry Krisztián

MESTERTERV? A DEPORTÁLÁSOK DÖNTÉSI MECHANIZMUSA¹

A publicisztikában és a szakirodalomban máig vitatott, hogy milyen német és magyar döntések alapján került sor 437.000 magyar zsidó deportálására, miért volt lehetséges ennek az akciónak hihetetlen gyors lebonyolítása, majd váratlan leállítása.² Nem tisztázott az sem, miért kímélte meg a deportálás éppen azokat, akiknek munkaereje német szempontból leginkább számításba jöhetett volna. Tanulmányom nem vállalkozhat arra, hogy a deportálással kapcsolatos döntéshozatal összes fázisát részletesen elemezze. Ezt a jövő kutatásainak kell elvégeznie, amihez ez az írás is adalékokkal szolgálhat. Annak érdekében, hogy a döntési folyamatot nagy vonalakban rekonstruálni lehessen, bemutatom a német döntéshozók 1944. február–április közötti koncepcióit, a magyar féllel szembeni elvárásokat, a magyar kormány mozgásterét. Tárgyalom azt a kérdést, hogy a deportálások lebonyolítása hogyan és mennyiben volt koordinálva a német és magyar végrehajtók között. Érintem azt is, hogy a deportálásoknak mi volt német szempontból elsődleges célja és mit tudhatott ezekről a célokról a magyar kormányzat. Zárásként pedig azt a kérdést járom körül, hogy miért maradhatott félbe 1944 júliusában a magyarországi deportálási akció. Fő tézisem, hogy deportálási „mesterterv” nem létezett, az események sokkal inkább Hans Mommsen „kumulatív radikalizálódás”³ tézisével magyarázhatóak és alakulásukban a magyar fél hozzáállása volt elsősorban meghatározó.

---

¹ Ezen a helyen mondok köszönetet Gellért Ádámnak és Karsai Lászlónak, akik kritikus megjegyzéseikkel sok segítséget nyújtottak tanulmányom elkészítéséhez. Köszönet illeti továbbá Roland Pfeiffert (Westfalen) több német levéltári dokumentum felkutatásáért és átengedéséért.

² Az ezzel kapcsolatos teóriákat összefoglalja *Christian Gerlach: A magyarországi zsidóság deportálása. A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Bp., 2005, , 469–478. Karsai László részletes kritikában írta meg saját interpretációját. lásd uő: *A holokauszt utolsó fejezete.* (könyvkritika). Beszélő, 2005, 10. sz., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-holokauszt-utolso-fejezete>. *Kádár Gábor-Vági Zoltán: Hullarablás. A magyar zsidóság gazdasági megsemmisítése.* Bp., 2005, 114–146. szintén áttekintést ígérnek a kérdésről és egyik alfejezetcímük a „Deportálási teóriák” címet viseli. Sajnálatos módon azonban csak töredékesen ismertetik az ezzel kapcsolatos eddig megjelent tudományos nézeteket. Újabb munkájuk: *A végső döntés. Berlin Budapest, Birkenau 1944.* Bp. 2013 részletesebben is tárgyalja a deportálások kérdését, de néhány szempontot továbbra is figyelmen kívül hagy. A kérdés historiográfiájának tárgyalása szétfeszítené ennek a tanulmánynak kereteit, ezért ebből a szempontból a továbbiakban csak a legfontosabbnak ítélt munkákra hivatkozom.

³ A „kumulatív radikalizálódás” tézisére lásd *Hans Mommsen: Die Realisierung des Utopischen. Die „Endlösung der Judenfrage” im Dritten Reich.* Geschichte und Gesellschaft 9, 1983, 386.

1. A német háttér és a német elvárások

Sokan azt gondolják, hogy Magyarország német megszállásával eldöntött tényré vált az, hogy a magyar zsidókat deportálni kell. A hivatalos magyar emlékezetpolitika első számú képviselője, Schmidt Mária a tényektől és a vonatkozó szakirodalomtól⁴ nem zavartatva többször kijelentette, hogy „a németek minden országban hasonlóan oldották meg a zsidókérdést”.⁵ Ezzel szemben viszont a II. világháborúban több Németországgal szövetséges, megszállt illetve meg nem szállt államban a németek rendkívül eltérően oldották meg a zsidókérdést. Bulgáriából és Romániából nem deportáltak senkit sem német megsemmisítő táborokba,⁶ Franciaországból a zsidóknak csak egy kisebb csoportját, ezzel szemben Hollandiából vagy Belgiumból majdnem mindenkit.⁷ A különbségek különösen látványosak, ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes országokban a zsidók hány százaléka élte túl a holokausztot. Nyilván a németek hasonlóan akarták megoldani a zsidókérdést, ez nem vitás, de ezt az akaratukat nem tudták mindenütt 100%-ban érvényre juttatni. Hitler Klessheimben 1944. március 18-án nyilván feltételeket szabott Horthynak – hogy pontosan hogyan fogalmazott, nem tudhatjuk, mivel a találkozó teljes egészéről nem készült hiteles jegyzőkönyv. Horthy maga azonban már március 19-én délelőtt beszámolt az elhangzottakról a Koronatanácson és a feltételek közül az egyik az volt, hogy a zsidókérdést meg kell oldani. Valószínűtlen, hogy Hitler ennek pontos technikai részleteit is taglalta volna, erre egyrészt sehol sincsen utalás, másrészt Hitler ilyen alkalmakkor mindig csak általánosan fogalmazott.

A zsidó deportálások sajátos kontextusa, hogy Horthynak illetve Sztójay miniszterelnöknek német oldalról többször is megmondták, hogy csak akkor fognak kivonulni az országból a német alakulatok, ha a zsidókérdést már „megoldottnak” lehet tekinteni – anélkül azonban, hogy a „megoldás” részleteit pontosan rögzítették volna. Horthy 1944. április 17-én nyíltan közölte Endre Lászlóval, hogy azért járul hozzá a deportálásokhoz, mert ez az ára a német megszállás megszüntetésének.⁸ Az ekkor már szellemileg nem annyira friss Horthy gondolhatta azt, hogy a zsidóság feláldozásával csakugyan vissza tudja szerezni teljes önállóságát és ez magyarázza, hogy milyen megfontolásokból egyezhetett bele a deportálásokba.⁹ Más kérdés, hogy nehéz elképzelni, mit gondolt arról, hogy a

⁴ Itt elsősorban *Randolph L. Braham* munkássága említendő meg. *Braham, R.*: A Holokauszt Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Bp., 2002.

⁵ *Schmidt Mária*: ÉS az én érzékenységem nem számít? Népszabadság, 2014. július 12. <http://nol.hu/belfold/schmidt-maria-es-az-en-erzenysegem-nem-szomit-1473777> (letöltés dátuma 2014. július 16.)

⁶ Leszámítva a Bulgáriához csatolt területeket, ahonnan történtek deportálások. Emellett meg kell említeni, hogy Románia az 1940-es határokon belüli területeiről szintén nem történtek deportálások, viszont Moldáviában illetve Transznisztríában radikális antiszemita intézkedésekre került sor – de csak 1942-ig.

⁷ Az áttekintő adatokra lásd *Karsai László*: Holokauszt. Bp. 2001, 15.

⁸ *Karsai László–Molnár Judit* (szerk.): *Az Endre–Baky–Jaross per*. Bp. 1994, 50. (továbbiakban *Az Endre–Baky–Jaross per*) Endre László kihallgatása 1945. december 17. Horthy ezen álláspontját más források is megerősítik.

⁹ A Horthyval foglalkozó szerzők egységesen ezt a megfontolást adják meg motivációs indokként. Lásd *Gellért Ádám–Turbucz Dávid*: *Egy elmaradt felelősségre vonás margójára*. Horthy Miklós

szovjet hadsereg árnyékában egyáltalán mire lesz alkalmas a több százezer ember kiszolgáltatása árán visszanyert mozgástér, nem beszélve arról, hogy amennyiben a szovjet csapatok közelebb kerülnek az országhatárokhoz (ami csak idő kérdése volt), akkor biztosra vehette, hogy komolyabb német seregtestek mindentől függetlenül bekapcsolódnak majd a Kárpát-medence védelmébe, Magyarán, a Wehrmacht mindenképp visszatért volna az országba. Horthy rossz politikai kalkulációja és személyes felelőssége mindenesetre már ezen a ponton tetten érhető.

A továbbiak értékeléséhez szükséges egy forráskritikai megjegyzés. A népbírói perek — amelyekből több vallomást idézek — nem voltak kifogástalan jogi eljárások. Sztójajt és társait azonban nem kínozták és nem kényszerítették hamis vallomásokra. Számos példa van arra, amikor a vádlottak igekeztek saját szerepüket bagatellizálni – annál érdekesebb azonban, amikor saját magukra tettek terhelő vallomásokat. Ezeket éppen elhangzásuk körülményei hitelesítik legjobban. Megtehették volna, hogy mindent a német megszállókra fognak és úgy állítják be, hogy ők a fogatosított intézkedéseket kényszerből, fenyegetések hatására tették meg. Bízhattak volna abban, hogy a német partnerek egy része már nem is állítható bíróság elé, aki pedig igen, annak vallomásait nem fogják hitelesnek tartani, eredeti iratok pedig ekkor még alig álltak a bíróság rendelkezésére. Mint látni fogjuk, nem ezt a taktikát választották, holott számukra ez kínálhatott volna még némi esélyt.

A források azt támasztják alá, hogy a megszállók márciusban még nem rendelkeztek teljesen kikristályosodott tervekkel. Felületes olvasásra természetesen lehetne találni arra is bizonyítékokat, hogy Ernst Kaltenbrunner, a RSHA vezetője 1944. március 20-án a még ki sem nevezett Sztójajjal — utóbinak az Endre László és társai ellen indított perben elhangzott vallomása szerint — azt közölte, hogy Magyarországnak meg kell oldania a zsidókérdést, „mégpedig olyan formalitások és körülmények között, mint más államokban történt, Németországban, Franciaországban, stb.”¹⁰ Érdekes módon azonban Sztójaj erre a kijelentésre saját perében már nem pontosan így emlékezett vissza. Kihallgatásai során nem adta Kaltenbrunner szájába azt, hogy a zsidókérdést úgy kellene megoldani, mint Franciaországban, hanem csak a „német módra” történő elintézését említette.¹¹

Természetesen elképzelhető, hogy Sztójaj az Endre László és társai elleni népbírói perben, amelynek során az első állítást tette, pontatlanul emlékezett a felsorolt országokra, de az biztos, hogy nem egy részletezett etalon megoldást javasoltak neki, hanem általánosságban beszéltek vele. Mint az előbb

---

Nürnbergben, Betekintő, 2012/4. 5–10. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2012_4_gellert_turbucz.pdf (letöltés dátuma 2014. augusztus 30). valamint *Turbucz Dávid*: Horthy Miklós antiszemitizmusa. A kormányzó szerepe a zsidóság sorsának alakulásában 1919 és 1944 között. Kommentár, 2012/5. http://kommentar.info.hu/iras/2012_5/horthy_miklos_antiszemitizmusa (letöltés 2014. augusztus 30.) *Karsai László*: A végső döntésképtelenség. Századok 148 (2014) 1. 183–200, *Kádár Gábor–Vági Zoltán*: Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Bp. 2005, 131.

¹⁰ Sztójaj vallomása 1945. december 9. *Karsai-Molnár*: Az Endre-Baky-Jaross per, 326–327.

¹¹ Sztójaj Döme vallomása 1946. március 5., *Karsai László-Molnár Judit*: A magyar Quisling-kormány. Sztójaj Döme és társai a népbírói per előtt. Bp., 2004, 213–214.

már említettük, a náci Németország érdekszférájába tartozó területeken rendkívül eltérően oldották (vagy nem oldották) meg a zsidókérdést. Ezt már a túlélők száma is pontosan mutatja. A megoldási verziók a helyszíni tömeges agyonlövéstől a teljes megsemmisítő táborba deportáláson át a különböző kivételeken keresztül egészen odáig terjedtek, hogy még a sárga csillagot sem vezeték be kötelező jelleggel mindenki részére. Szlovákiában, Romániában vagy Franciaországban például a sárga csillagot általában nem viselték azok, akik az adott ország állampolgárai voltak és kimaradtak az első deportálási hullámból. Franciaországban ez az összes zsidó kétharmadát, Romániában Dél-Erdélyben és a Regátban mindenkit, Szlovákiában a zsidóság egynegyedét jelentette.¹² Ez volt az a helyzet, amivel a német politika együtt tudott élni. És ez bizonyítja, hogy Magyarországgal szemben sem támasztottak ebben a kérdésben konkrét elvárásokat. Pragmatikusan jártak el, mert csupán általánosságokat fogalmaztak meg, amelynek értelmezése az aktuális politikai helyzet függvénye volt.

Jaross Andor, a Sztójay-kormány belügyminisztere az ellene indított perben menthette volna magát azzal, hogy arra hivatkozik, a németek követelték a magyar kormánytól a zsidók deportálását. Ehhez képest viszont csak azt állította, hogy egy márciusi minisztertanácson tárgyalták az ügyet. Mégpedig oly módon, hogy „tulajdonképpen meddig a határvonalig oldassék meg ez a probléma, és akkor emelte ki, ha jól emlékszem a miniszterelnök, azt a szempontot, hogy a németek általában véve olyan rendezést óhajtanak, és erre az esetre helyezték kilátásba (...) az SS hadosztályok visszavonását, ha a zsidóságot szeparáljuk a többi lakosságtól és oly jogszabályokat alkotunk, amelyek révén a zsidóság ráhatása a lakosság többi rétegére a minimumra csökkentetik le.”¹³ Később próbált ugyan azzal védekezni, hogy a németek „igényei” köztudomásúak voltak és ezért „az egyes személyeken végtelenül kevés múlt”, illetve nem cáfolta, amikor a bíróság úgy foglalta össze véleményét, hogy „német nyomásra” történt minden zsidóellenes intézkedés,¹⁴ de a sárga csillag bevezetésének kérdésén túl egyetlen konkrétumot sem tudott megemlíteni, amikor őt vagy a kormányt zsidóügyben kivédhetetlen német kényszer érte volna. Ezzel pedig gyakorlatilag nem tett mást, mint elismerte, hogy a konkrét ügyekben a magyar kormányzat volt az, amely eldöntötte, hogy mi történjen.

Figyelemre méltó, hogy Sztójay az ellene indított perben még azt is megjegyezte, hogy közte és német illetékesek között „a deportálásokról nem volt szó (...) A deportálást velem szemben mint követelést egyáltalán sohasem említették”.¹⁵ Ez a kijelentés több szempontból is rendkívül fontos. Egyrészt azért, mert bizonyítja, hogy a „zsidókérdés megoldása” alatt ekkor még nem feltétlenül a deportálást értették, hiszen előbbi követelést a per során Sztójay sem tagadta. Másrészt Sztójay ezzel leginkább magára tett súlyosan terhelő vallomást. Kínos helyzetbe került volna, ha a bíróság mélyebben boncolgatta volna a

¹² Lásd *Karsai László: Holokauszt*. Bp., 2001. 118–208.

¹³ Jaross Andor kihallgatása, 1945. december 20., *Az Endre-Baky-Jaross per*, 136.

¹⁴ Jaross Andor vallomása 1945. december 20. *Az Endre-Baky-Jaross per*, 154.

¹⁵ Sztójay Döme vallomása, 1946. március 5. *Karsai-Molnár: A magyar Quisling-kormány* i. m., 214.

kérdést – egyértelmű ugyanis, hogy amennyiben nem volt ilyen német követelés, akkor a deportálásokért a fő felelősség nem a német, hanem a magyar felet terheli. Teljesen nem zárható ki, hogy Sztójay tévedett és elfelejtette az ezzel kapcsolatos esetleges német nyomásgyakorlási kísérleteket, bár az rendkívül furcsa, hogy egy ennyire központi kérdésben véletlenül kompromittálta volna magát. „Tévedése” azonban több szempontból is érthető: egyrészt azért mert a „zsidókérdés megoldása” és a „deportálás” nem azonos fogalmak, másrészt pedig Sztójay magyar politikai elváratai már a német megszállás előtt is a zsidók deportálását szorgalmazták,¹⁶ azt tehát Veessenmayernek kérnie sem kellett. Nyilván más volt a helyzet Horthyval vagy a közigazgatási apparátus ingadozó tagjaival, akiknél ilyen nyomásgyakorlás szükséges volt, de Sztójaynál teljesen nyilvánvaló hogy felesleges lett volna ilyen impulzusokat közvetíteni feléje. Hozzá kell tennünk, hogy nem csak Sztójay állította azt, hogy a zsidókérdés megoldása a németek részéről óhaj volt csupán korántsem ellentmondást tűrő követelés: Jaross, és államtitkárai: Baky László és Endre László ugyanezt állították,¹⁷ annak ellenére, hogy már ezért az egy állításukért is fel lehetett volna akasztani őket. Az egyetlen konkrét és határozott német követelés, amit Jaross említett saját tárgyalásán, az volt, hogy 1944. április elején Veessenmayer Sztójay, illetve Winkelmann Jaross figyelmét hívta fel arra, hogy „nagyon sürgős volna a csillaggal való megjelölés.”¹⁸ Amikor a bíróság Jarost arról kérdezte, hogy a zsidóság elkülönítését elrendelő illetve bizonyos hivatások gyakorlását eltiltó rendeletek hogyan születtek meg, német „nyomást” egyetlen szóval sem említett.¹⁹

Mindebből az is látszik, hogy Horthy illetve a magyar kormány előtt komoly mozgástér állt abban a tekintetben, hogy a németek igényeire milyen választ ad. Azt, hogy az érintettek ezzel pontosan tisztában is voltak, bizonyítják az a dokumentum, amelyben Horthy a deportálásokra visszatekintve még 1944. június végén egyrészt elismeri azt, hogy Magyarországon „több történet nálunk, mint maguknál a németeknél”,²⁰ másrészt azok a dokumentumok, amelyek korábban a kormányzóhoz is eljutottak és részletezték azt, hogy a magyarországi deportálások szigorúságukkal és kegyetlenségükkel túltesznek még azon is, amit Németország más megszállt országokban művelt.²¹ Mester Miklós vallás és közoktatásügyi államtitkár és Arnóthy-Jungerth Mihály külügyminiszterhelyettes Sztójay és Horthy jelenlétében a június 26-ai koronatanácson, illetve a június 21-ei és június 27-ei és június 28-ai minisztertanácson egyaránt erre hivatkoztak

¹⁶ A zsidók kitelepítése a kormánypárt és a jobboldali ellenzéki pártok meghirdetett programja is volt. Részletekre lásd *Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Bp., 2012.

¹⁷ *Randolph L. Braham: i. m. 23.*

¹⁸ Jaross vallomása 1945. december 20. Az Endre–Baky–Jaross per, 137.

¹⁹ Jaross vallomása 1945. december 21., Az Endre–Baky–Jaross per, 170–172.

²⁰ Szinai Miklós–Szücs László (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai.* 4. kiadás. Bp. 1972 (továbbiakban HMTI), Horthy Miklós leirata Sztójay Döme miniszterelnökhöz a zsidókérdés „megoldása” terén tett kormányintézkedések „túlzásainak enyhítése” tárgyában, 85. szám, 451.

²¹ HMTI, Pro Memoria a magyar zsidóság helyzetéről 1944. május 25-én. 84. sz. dokumentum, 444–449.

akkor, amikor a deportálások leállítása mellett szólaltak fel.²² Végül Sztójay miniszterelnök maga is erre hivatkozott Veesenmayernek, amikor 1944. július 6-án azzal indokolta a deportálások leállítását, hogy Romániában nincsenek különleges rendszabályok zsidók ellen, Szlovákiában pedig zsidók ezrei háborítatlanul élhetnek.²³ Az érintettek tehát világosan meg tudták fogalmazni, hogy Magyarország 1944 nyarán minden elvárást túlteljesített!

Az talán nem szorulóbb bizonyításra, hogy Endre László és Bakó László valamint Sztójay Döme milyen megoldást támogatott leginkább: mint ahogyan már említettük, mindhármukról tudható, hogy intranzigens antiszemiták voltak és szívükhöz az állt közel, hogy az összes zsidót deportálják Magyarországról. Ebből az érintettek ráadásul nem is csináltak titkot, Endre például nyíltan megmondta ezt az *Esti Újság* 1944. március 31-i számában közölt interjújában is.²⁴

Az sem szorulóbb bizonyításra, hogy a megszállókkal Magyarországra érkező különleges német egységek, elsősorban a német biztonsági rendőrség illetve a Gestapo vezetői szívük szerint minden zsidót deportáltak volna Magyarországról. Ők azonban ezt a munkát sem létszámukból, sem politikai feladatukból adódóan nem végezheték el. Ideküldésük illetve felkészítésük alkalmával fel sem merült, hogy nekik kellene a magyar zsidókat elkülöníteniük és deportálniuk. Majdnem minden, amire később sor került, a magyar szervekkel történő szoros kooperáció eredménye volt.

2. Mit tudhatott Horthy Miklós?

A deportálások kapcsán kulcsfontosságú az a kérdés, hogy mit is tudhatott Horthy arról a sorsról, amit a német vezetés a magyar zsidóknak szánt.²⁵ Horthy informáltságára csak következtetni lehet, mivel nincsen olyan dokumentum, amelyben a Kormányzó szó szerint elismeri azt, hogy tudomása volt arról, hogy a németek felsőbb parancs alapján koncentrációs táborokban ipari módszerekkel embereket semmisítenek meg. Hozzá kell tennünk azonban, hogy ilyen dokumentum Hitler kapcsán sem létezik: az ő esetében is csak következtetésekkel állíthatjuk, hogy tudott a holokausztról, illetve hogy elrendelte azt. Komolyan vehető történész nem vonja kétségbe, hogy Hitler tudott a holokausztról, ezzel szemben azonban Horthy kapcsán, akinek felelőssége természetesen teljesen más, még ma is sokan azt hiszik, hogy csak 1944 nyarán jött rá arra, hogy a deportálások célja nem a családi nyári munka.

²² Lásd *R. Brahm*: A népirtás, i. m. II. kötet, 832–833.

²³ Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Bp. 1968. (továbbiakban *Wilhelmstrasse*). 691. sz. irat, Veesenmayer birodalmi megbízott távirata Ribbentrop külügyminiszternek, 1944. július 6., 873–874.

²⁴ Idézik: *Kádár Gábor–Vági Zoltán*: i. m. 108.

²⁵ A kérdés örvéndetesen gyarapodó irodalmára lásd elsősorban *Gellért Á.–Turbucz D.*: Egy elmaradt felelősségre vonás i. m., valamint 1919–1944-re vonatkozóan *Turbucz D.*: Horthy Miklós antiszemizmusa i. m.

Előre kell bocsátanom, hogy tévesnek tartom az a pozitivista álláspontot, amely szerint egy történelmi ágens esetében csak azt vehetjük bizonyítottnak, amire konkrét és egyértelmű dokumentum van. Meglehetősen hosszú lehetne azoknak az állításoknak a sora, amelyek Horthy esetében közvetlenül nem bizonyíthatóak, de mégis egyértelmű, hogy a kormányzó a kérdésről tudomással bírt. Nincsen például tételesen adat arra, hogy Horthy mit tudott Endre László politikai nézeteiről 1944 előtt. Endre gödöllői főszolgabíróként bejáratos volt a kormányzói kastélyba, és apja országgyűlési képviselőként és felsőházi tagként is ismerte Horthyt, ebből pedig kizárhatjuk azt, hogy ne tudta volna, kit is nevez ki 1944. március végén belügyi államtitkárnak. Annál is inkább mivel Endre ezt megelőzően számos alkalommal került összeütközésbe Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel is, botrányairól országosan is ismert volt, sőt ez az ismertség Horthyhoz is eljutott, hiszen Veessenmayernek azt mondta róla, hogy „nem épeszű”²⁶

Horthy emlékiratainak első verziójában²⁷ csak 1944 augusztusában (!), a későbbi kiadásokban 1944. július elején értesült az „auschwitzi jegyzőkönyvekről”.²⁸ Emlékezete nem véletlenül pontatlan. Edelsheim-Gyulai Ilona e sorok szerzőjének azt bizonygatta, hogy a jegyzőkönyvek első átadója június folyamán ő maga volt, és ezt azzal látta igazoltnak, hogy miután átadta az iratot, apósa röviden belenézett és azzal adta vissza, hogy „és ezt Te elhiszed?”²⁹ – ami viszont éppen arra utal, hogy a szöveg ekkor ismerős volt már számára. Az auschwitzi jegyzőkönyv egyébként korántsem az egyetlen forrás, amiből Horthy tudhatta, hogy a deportáltakal mi történik, Haraszi György kutatásai pedig feltárták, hogy az auschwitzi jegyzőkönyvet Horthy 1944 májusától kezdve több úton és több verzióban is megkapta.³⁰ Bizonyítható az is, hogy a deportálások szörnyűségei miatt már áprilistól kezdve több beadvány jutott el hozzá. A Kabinetiroda május 25-én iktatott egy ezzel kapcsolatos hosszabb feljegyzést.³¹ Június elején Horthy maga írt leiratot Sztójaynak azért, hogy a deportálásokat kapcsán a túlkapásokat meg kell szüntetni és kivételezésekre legyen lehetőség, illetve hogy Bakó és Endre államtitkárok kezéből vegyék ki a zsidóügyek intézését.

Horthy saját maga egyébként meglehetősen inkonzekvensen nyilatkozott arról, hogy mit is tudott valójában. Emlékirataiban ugyan egyrészt meghamisította, amit az auschwitzi jegyzőkönyvekről tudott, másrészt viszont nyíltan bevallotta, hogy már 1944. februárjában is tisztában volt azzal, hogy mit is akadályozott meg addig. „Az úgynevezett német kurzus — ahogyan az általa ajánlott

²⁶ Wilhelmstrasse i. m., 692.sz. dokumentum, 194. július 6. 875. Meglehetősen furcsa megjegyzés volt ezt Horthy részéről, hiszen egyrészt pontosan tudta, hogy Veessenmayert provokálja vele, másrészt pedig ő volt az, aki a „nem épeszű” Endre kinevezését aláírta, sőt az érintettet személyesen is fogadta és kedélyesen el is beszélgetett vele.

²⁷ Horthy Miklós: Emlékirataim. Buenos Aires, 1953. 259.

²⁸ Horthy Miklós: Emlékirataim. Bp., 1990, 291., valamint Edelsheim-Gyulai Ilona: Becsület és kötelesség, Bp. 2000, 247–251.

²⁹ Szerző beszélgetése Edelsheim-Gyulai Ilonával fia jelenlétében 2012 őszén.

³⁰ http://www.or-zse.hu/phd/haraszi_habil_tezis.pdf (2014. augusztus 9-i letöltés)

³¹ Lásd HMTI, 84.sz. dokumentum, 445–449.

politikát [a kormánypárt jobbszárnyának 1944 februári memoranduma] maga az emlékirat nevezte — legkevésbé sem vált vonzóvá amiatt, hogy a zsidókérdés hírheht „végleges megoldását” is magában foglalta, vagyis más szóval hozzájárulásunkat követelte 800 000 zsidó kiirtásához. Én magam szóval és írásban is igyekeztem Hitlert meggyőzni, és elébe tártam, hogy az erőszakos »megoldás« nemcsak a rendet és jobbiztonságot ássa alá, nemcsak az erkölccsel és az emberiséggel összeegyezhethetetlen, hanem a termelésben is zavart idézne elő.”³² A szöveg egyértelművé teszi, hogy Horthy „végleges megoldás” alatt a fizikai megsemmisítést értette.

Horthy informáltsága kapcsán fontos megjegyezni, hogy a Kormányzó idős kora ellenére aktívan érdeklődött a politika iránt. Adott esetben részletkérdésekről is meglepően jól tájékozott volt, például ismerte a Don-kanyarban odavesztett munkaszolgálatosok számát.³³ Az 1941 nyarán történt „idegenrendészeti akció”, pontosabban zsidódeportálás kapcsán hozzá eljutó hírekből feltehetően már felsejlett számára az a sors, amit a nácik a zsidóságnak szántak, annál is inkább, mert erről legfontosabb bizalmasai meglehetősen pontos értesülésekkel rendelkeztek. A teljesség igénye nélkül a továbbiakban csak három közeli bizalmasára térek ki, akiknél egyértelműen bizonyítható, hogy a holokauszt lényegével tisztában voltak.

Vitéz leveldi Kozma Miklós Kárpátalja kormánybiztosaként folyamatosan foglalkozott a „zsidókérdés megoldásával”. Ezt számára az is indokolta, hogy ezen a területen több zsidó élt, mint magyar, ráadásul előbbieik döntően jiddis anyanyelvűek is voltak és sokuk állampolgársága rendezetlen volt. Kozma lelkes híve volt a zsidók deportálásának és erről nem csak a minisztertanáccsal, hanem 1941. június 21-én Horthyval is tárgyalt erről. Mindezt annak tudatában tette, hogy már 1939. novemberében értesült arról, hogy „Lengyelországban emberirtás folyik (...) A Lublin körüli lengyel zsidó ghetto részben megoldja a zsidókérdést, oly mérvű az emberpusztulás.”³⁴ 1941 októberében egy Schlachta Margitnak küldött jelentés azt írta, hogy „A határon túl tovább folytatódnak ugyanazok a rémségek, mint amilyen a Kamenyec-Podolskij-i pogrom volt. Az átjövők azt mondják, hogy számos helyen pusztítanak ki egész falvakat és településeket fegyverrel, minden válogatás nélkül, hogy megszabaduljanak tőlük.”³⁵ Ugyanerről számolt be a VIII. csendőrkerület nyomozó osztályának szeptemberi jelentése, amelyben szó szerint az áll, hogy „a zsidók agyonlövése a megszállt területeken köztudomású.”³⁶

³² Horthy M.: Emlékirataim i. m. 276.

³³ Lásd Horthy Miklós és Adolf Hitler tárgyalásának jegyzőkönyvét, amelyre a 42. lábjegyzet hivatkozik.

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) K 429, Kozma-iratok, 3934, feljegyzés a lengyelországi útról 1939. 11. 15. – 12. 6.

³⁵ Majsai Tamás: Iratok a körösmezei deportálások történetéhez 1941. A Ráday Múzeum Évkönyve. Bp. 1986, 235. Jelentés a határon visszatérni próbáló deportáltak sorsáról és javaslat a helyzet normalizálására, 1941. október.

³⁶ Idézi Gellért János–Gellért Ádám: Menekülés a népirtás elől. Betekintő, 2013/3, 10. 72. jegyzet, http://www.betekinto.hu/en/2013_3_gellert_gellert (letöltés 2014. augusztus 12.)

Nem meglepő, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter is tudott mindenről, hiszen már 1942 októberében a KEOKH vezetőjének írásba adta, hogy további galíciai kitelepítéseket azért nem engedélyez, mert „olyan értesülései vannak, hogy a (...) Galíciába kitett zsidókat az ottani megszálló hatóságok legtöbb esetben agyonlövik.”³⁷ Keresztes-Fischer már csak azért is tisztában volt mindennel, mert a csendőrség és a határrendészet jelentései hozzá is befutottak. 1941 nyarától egészen 1944-ig menekültek Lengyelországból zsidók Magyarországra, jelentős részüket már a határon elfogták és ki is hallgatták.

Horthy másik bizalmasa, Kállay miniszterelnök is pontosan tisztában volt mindennel. Ebben a magyar diplomácia jelentései is segíthették, Bolla Lajos belgrádi főkonzul 1943 szeptember 4-ei jelentésében már a gázautó bevetését is megemlítette – anélkül hogy a kifejezést magyarázta volna, ami arra utal, hogy azt feltételezte, jelentésének címzettje, Ghiczy Jenő külügyminiszter pontosan érteni fogja, miről is van szó.³⁸ Kállay emlékiratában leírja Stern Samuval történt 1944. március 8-ai találkozását melynek során figyelmeztette, hogy „gazdasági és társadalmi berendezkedésünk mind mind kibírhat és kiheverhet egy német megszállást, ők azonban a zsidókat mind egy szálra kiirtanák”³⁹. Hogy ezt szó szerint értette az nem lehet kétséges, mivel Stern Samu is ezt jegyezte fel: „tudtam viselt dolgaikat Közép-Európa valamennyi megszállt államában és tudtam, hogy működésük gyilkosságok és rablások hosszú sorozata... Ismertem szokásaikat, tetteiket, rettenetes hírüket.”⁴⁰

Horthy nyilvánvalóan többet tudott annál, amit hivatalos megnyilatkozásaiban a zsidókérdés kapcsán közölt. Az 1943. április 17-ei klessheimi látogatásának felkészítésére feltehetően Keresztes-Fischer Ferenc fogalmazott egy feljegyzést Ebben a magyarországi zsidóságot Európa legnagyobb létszámú zsidó közösségének nevezte. Mivel 1941 előtt Lengyelországban három millió, Ukrajna és Fehéroroszország területén pedig mintegy másfél millió zsidó élt, a feljegyzés írójának és olvasójának egyaránt tudnia kellett, hogy ezek a közösségek 1943-ra már nem léteztek.

Mint arra Turbucz Dávid és Gellért Ádám is rámutatott,⁴¹ Horthy Hitlerrel találkozva személyesen is meggyőződhetett arról, hogy a zsidóság megsemmisítése a legfelsőbb német vezetés kifejezett utasítására történik. Hitler ugyanis heves szemrehányásokat tett neki a zsidókérdés megoldatlansága miatt, amire ő azzal védekezett, hogy „pirulva kell bevallania hogy harminchat-ezer zsidót küldött munkaszolgálatos zászlóaljokban a frontra és ezek legtöbbje alighanem elpusztult az orosz előrenyomulás során.”⁴² Arra a kérdésére, hogy mit kezdjen a zsidókkal, amikor ő mindent megtett, ami megtehető, de meggyil-

³⁷ MNL OL K 491 2. cs. Siménfalvy Nándor pro domoja a belügyminiszterhez, Idézi *Frojimovics Kinga*: *Deportálás Galíciába a kamenyec-podolszkiji vérengzés után (1941–1942)*. kézirat

³⁸ *Karsai*: *Holokauszt*, i. m. 200.

³⁹ *Kállay Miklós*: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944*. Bp., 1991 *Európa*, II. kötet 170.

⁴⁰ *Schmidt Mária*: *Kollaboráció vagy kooperáció? A budapesti zsidó tanács*. Bp., 1990. 59.

⁴¹ *Gellért Á.–Turbucz D.*: *Egy elmaradt felelősségrevonás* i. m.

⁴² *Ránki György* (szerk.): *Hitler hatvannyolc tárgyalása. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*. Bp., 1983 II. kötet, 84.

kolni vagy más módon elpusztítani mégsem lehet őket, Hitler azzal válaszolt, hogy meggyilkolás helyett a koncentrációs tábor is megoldást jelent, másnap, amikor ismét visszatért a témára, Ribbentrop nyíltan kijelentette, hogy a zsidókat meg kell semmisíteni vagy koncentrációs táborba zárni. Hogy Horthy megértette ennek jelentőségét, azt már idézett 1943. május 7-ei Hitlerhez intézett levélének fogalmazványa is bizonyítja. Ebben azt írta, hogy „Excellenciád további szemrehányása volt, hogy a kormány a zsidók kiirtásának keresztülvitelében nem járt el ugyanolyan mélyrehatóan, mint az Németországban történt...”. Bár Horthy ezt a mondatot a végleges változatból kihagyta (a fogalmazványt a Külügyminisztérium készítette), nyilvánvaló hogy csak taktikából tette ezt, hiszen ugyanabban a levélben azt ígérte, hogy „amint meglesznek [a zsidók elszállításának] feltételei, azt végre fogjuk hajtani” – azt viszont épp Horthy klessheimi megnyilatkozásából és más forrásokból tudjuk, hogy magától ezse ágában sem volt megteremteni ehhez a feltételeket, sőt a folyamatot a német megszállásig minden erővel akadályozta.

Az említett dokumentumokból tehát megállapítható, hogy Horthy tudta, mit is jelent a zsidókérdés „német minta” szerinti megoldása – ez egyúttal értelmetlenné teszi azokat a próbálkozásokat, amelyek Horthy felelősségét azzal kívánják relativizálni, hogy az úgynevezett „auschwitzi jegyzőkönyv” csak 1944 május-június között jutott el hozzá.⁴³ Többszörös elszólásai, amikor „lemészárlásról”, „kiirtásról”⁴⁴ beszélt, teljesen egyértelművé teszi, hogy a zsidókérdés „megoldásának” lényegével teljesen tisztában volt. A Horthynál sokkal rosszabbul informált Serédi Jusztinián bíboros is tudta már 1944 május 17-én, hogy a deportálásokat tétje az, hogy „bírószáki eljárás nélkül” veszítik el az emberek életüket (elgondolkodtatón szemérmes fogalmazás). Emellett nem mellékes az sem, hogy a zsidókérdés csak egy volt Hitler azon kifogásai közül, amelyeket Klessheimben Horthynak felhánytorgatott. A szakirodalom ma már egyetemes abban, hogy csak a zsidókérdés „elintézetlensége” még nem lett volna elégséges ok arra, hogy Hitler elrendelje Magyarország megszállását.⁴⁵

Ennek kapcsán érdemes elemezni a március 19-ei koronatanácson elhangzottakat. Erről két jegyzőkönyv is fennmaradt az utókorra. A „hivatalos”, bárcziházy Bárczy István által felvett jegyzőkönyvben annyi áll, hogy Horthy azt mondta: „újabb vád volt hogy Magyarország a zsidókérdésben semmit sem tesz, és nem hajlandó a nagyszámú magyarországi zsidósággal leszámolni”⁴⁶ Egy másik verzió szerint pedig azt mondta ugyanekkor, hogy „Hitler azt is kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal szemben nem teszi meg Magyarország a szükséges lépéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítettem, és

⁴³ Ezt elsősorban Szakály Sándor állítja. Lásd http://hu.budapestbeacon.com/kiemelt-cikkek/szakaly-sandor-tortenetfelfogas-folyamatosan-alakul-valtozik/?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201407 (2014. július 19-i letöltés) Sajnálatos módon Szakály saját állításának igazolására kísérletet nem tett, csupán arra hivatkozik, hogy a kérdés dokumentumokkal egyértelműen nem bizonyítható.

⁴⁴ Lásd HMTI, Horthy Miklós levéltervezete Adolf Hitlernek, 1943. május 7., 398.

⁴⁵ *R. Braham: A holokauszt* i.m 23.

⁴⁶ HMTI, 425.

nem engedtem a zsidók lemészárlását.”⁴⁷ A két verzió nem sokban tér el egymástól: a „leszámlolás” és a „lemészárlás” kifejezések egyaránt azt jelzik, hogy Horthy nagy vonalakban tisztában volt Hitler céljaival, tehát nem lehetett kétsége arról, hogy a náci Németország a zsidóságnak milyen sorsot szán. Azt nem kellett tudnia, hogy a zsidóságot milyen technikai módszerekkel semmisítik meg, de azt feltétlenül tudta, hogy a német vezetés a zsidók fizikai eliminálására törekszik.

Az állítása szerint semmiről sem tudó Horthy 1944. április 17-én Endre Lászlóval tárgyalt (ekkoriban Baký Lászlót is fogadta) és ennek során mindkettjüknek jóváhagyta a zsidóság deportálását, mondván, az asszimilálatlan zsidókat vigyék csak nyugodtan. Baký vallomásaiban azt állította, hogy Horthy egy kormánytagnak azt mondta, hogy „ki akarják vinni az országból a zsidókat. Én utálom a galíciai kommunistá zsidókat, ki az országból velük, ki, ki! De Baký belátta, hogy Choriné és Vidáék éppen olyan jó magyarok, mint te meg én. Ezekről szó sem lehet.”⁴⁸ Felvethető, hogy Baký ezt önigazolásul mondta, de ennek valószínűségét csökkenti, hogy Horthy saját szelektív antiszemitizmusát rendszeresen hirdette nyilvánosság előtt.⁴⁹ Cáfolja az is, hogy 1944 nyarán már újabb kitelepítési terveket dédelgetett magában: dorogi Farkas Ákosnak, Budapest új főpolgármesterének nyíltan meg is mondta, hogy bármi is lesz a háború vége, „minden idegen fajúnak, akár zsidó, román, szerb vagy német, el kel hagynia az országot, hogy a magyarok legyenek ismét a maguk urai az országban.”⁵⁰ Ebből elsősorban a német és a zsidó népcsoport kitelepítésének hangoztatása figyelemre méltó. Ezt Horthy annyira komolyan gondolta, hogy 1945. május 19-én mint internált személyi arra tett VI. György brit uralkodónak javaslatot, hogy a magyarországi németek kitelepítéséhez járuljon hozzá.⁵¹ Összefoglalva: Horthy nyilván nem csak néhány tucat zsidó barátja mentesítését kérte Bakýtól, de az biztos, hogy a nem asszimilálódottnak tekintett zsidók deportálását jóváhagyta – annak eldöntését pedig, hogy ki kerül ebbe a körbe, beteges antiszemitákra bízta.

A kormányzó kitelepítésekhez történő hozzájárulására nem csak Endre és Baký a tanú, hanem indirekt módon Ravasz László református püspök is, aki április 26-án vagy 27-én kereste fel a Kormányzót azért, hogy tiltakozzon a deportálások embertelenségei ellen. Horthy Ravasszal, utóbbi feljegyzése szerint, azt közölte, hogy mivel a németek „nagyszámú munkaszolgálatost követeltek [...], ki fog kerülni pár százezer zsidó az ország határain kívül, de a hajuk szála sem fog meggörbülni”⁵² „családjukat pedig azért [deportálják] hogy együtt legyenek és családjukat ne a nemzet tartsa el, amíg ők ott kint keresnek.”⁵³ – tet-

⁴⁷ A szöveget a *Demokrácia* című lap 1945. augusztus 17-ei száma alapján a Vádirat a nácizmus ellen. 1. k. Szerk.: *Benoschofsky Ilona-Karsai Elek*, Bp., 1958. 17. közölte. Sajnos a *Demokrácia* nem adta meg, hogy a szöveg milyen forrásból származik.

⁴⁸ Baký László vallomása 1945. december 19. Az Endre-Baký-Jaross per, 105.

⁴⁹ Erre érzékletes példákat hoz *Turbucz D.*: Horthy Miklós antiszemitizmusa i. m.

⁵⁰ Wilhelmstrasse, i. m., 667.sz. irat, 849.

⁵¹ H. Haraszi Éva (szerk.): Horthy Miklós – dokumentumok tükrében. Bp. 1993, 15.

⁵² R. *Braham*: A népiértés i. m., 388.

⁵³ Ravasz László vallomása 1945. december 29., Az Endre-Baký-Jaross per, 343-345., és ezzel egybehangzóan Baký László beszéde az utolsó szó jogán 453.

te hozzá Ravasz a tanúvallomásában, amelyet a népbíróság előtt tett. Ezzel szó szerint megismételte azokat a hazugságokat, amelyeket hivatalos német körök hangoztattak ezekben a kérdésekben, holott ezt maga sem gondolhatta komolyan. Magyarán: Horthy meglepően tájékozott volt arról, hogy mi is történik a zsidókkal, ez nem volt mindenben teljesen ellenére (még ha nem is értett mindennel egyet) és ha kellett, akkor gátlástalanul hazudott is.

3. Kiket és miért is akartak a németek deportálni?

Az elsőre furcsának tűnő kérdést több szempontból is indokolt feltenni. Egyrészt azért, mert ugyan igaz, hogy Hitler az összes zsidó deportálását látta volna a leginkább szívesen, másrészt viszont a deportálások konkrét lebonyolítása mindig attól függött, hogy az ideológiai szempontból kívánatos célokhoz milyen gyakorlati megfontolások társultak. A német fél előtt ugyanis számtalan lehetőség állt nyitva abból a szempontból, hogy kikkel kezdik el a deportálást, egyszerre hány embert szállítanak el, hová viszik őket és mit tesznek a munkaképesekkel illetve munkaképtelenekkel. Deportálhatták volna csak azokat, akik a hadművelleti területté nyilvánított Kárpátalján éltek (a front ekkor 30 kilométerrel északabbra húzódott). Deportálhatták volna csak a munkaképes férfiakat és nőket, csak a vidéki zsidókat, vagy akár mindenkit. Ha csak a munkaképeseket deportálták volna, akkor Auschwitz mint célállomás sem lett volna feltétlenül szükséges, mivel ebben az esetben elmaradt volna a munkaképtelenek szelektálása és azonnali meggyilkolása. Az sem volt eleve eldöntött, hogy a deportálások esetleges elakadása esetén mi a következő lépés, illetve hogy mennyi az a minimális szám, amelyhez a deportálások kapcsán egyáltalán mindenáron ragaszkodni kell.

Minden jel arra mutat, hogy a német döntéshozatalban fontos szerepe volt annak, hogy kényszermunkaigényüket biztosítani tudják. Ezt már a német megszállás előtt is többször tárgyalták.⁵⁴ Kényszermunkások alatt nyilvánvalóan nem csak a munkaszolgálatosokat értették, hanem mindenkit, akit munkaképesnek lehet minősíteni.

A források egyöntetűek abban, hogy Klessheimben Horthy hozzájárulását adta „zsidó kényszermunkások” elszállításához. Veessenmayer, Endre, Baky és Ravasz László egybevégezően vallott erről – Horthy viszont az 1944. március 19-ei Koronatanácson a konkrét német követeléseket nem említette, hanem csak általánosságban beszélt. Mindenesetre a magyar kormány 1944 júniusában kiadott kommunikéje is „zsidó munkaerő átcsoportosítását” említette.⁵⁵

Hitler 1944. április 7-én azt mondta, hogy a vadászrepülő program kapcsán 100.000 magyar kényszermunkást kell a csodafegyvereket gyártó földalatti gyárakban dolgoztatni, április 17-én ismét említette a magyar zsidó munkaerő nagyszabású bevetését és április 19-én egy miniszterközi értekezleten már 500.000 magyar kényszermunkással számoltak.⁵⁶ Ez tekintettel a magyar zsi-

⁵⁴ R. Braham: A népirtás i. m. , 385–387.

⁵⁵ HMTI, 81. számú dokumentum, 419–431., R. Braham: A népirtás i. m., 386–388.

⁵⁶ Lásd Götz Aly–Christian Gerlach: Das letzte Kapitel. Der Mord an den ungarischen Juden. Stuttgart–München 2002 (továbbiakban *Aly–Gerlach*, a kötet magyarul is megjelent Az utolsó fejezet. Bp. 2005 címmel. Munkám során a német kiadást használtam), 159., 168–169., Wilhelmstrasse 832.

dóság 825.000 fős összlétszámára teljesen irreális volt. hasonlóan irreális számokat azonban Hitler ebben az időben többször is megfogalmazott, mivel a német hadigazdaság achilles-sarkát éppen a munkaerőhiány jelentette.

Kezdetről fogva egyértelmű volt, hogy különféle okokból a zsidó munkaerőt csak zárt csoportokban és koncentrációs tábori elhelyezéssel kívánták alkalmazni (ez ugyanis korábban is mindig így történt). Karsai László azzal érvel a német munkaerő-szükségleti szempontok ellen, hogy amikor a magyar kormány 1944. április 13-án felajánlott 50.000 munkaszolgálatost, akkor Kaltenbrunner azt közölte a német külügyminisztériumban, hogy foglalkoztatásukra csak zárt táborokban kerülhet sor, majd az egész ötletet sutba vágta.⁵⁷ Véleményem szerint ez a megközelítés súlyos tévedés. Egyrészt azért, mert a magyar deportált zsidókat májustól kivétel nélkül először Auschwitzba szállították, ott szelektálták a munkaképeseket és ezt követően zárt táborokban dolgoztatták azt, akit lehetett., Magyarán pont azt tették, amit Kaltenbrunner előzően akart – azzal a kivétellel, hogy időközben valaki vagy valakik úgy dönthettek a HM-ben, hogy a munkaszolgálatosokat mégis Magyarországon kell tartani és helyettük a civil lakosságot küldték Auschwitzba. Ezt a döntést az utókor hajlamos embermentési motivációkkal magyarázni, ami már csak azért is tévedés, mert ha a munkaszolgálatosokat küldték volna és helyettük az öregeket és gyerekeket itthon hagyják, akkor sokkal többen élhették volna túl a holokausztot. Sajnos eddig semmilyen irat nem került elő arról, hogy mi állt a döntés háttérében, így hipotézisekre vagyunk utalva.⁵⁸ Mindenesetre tény, hogy az állítólag rendkívüli hatalommal rendelkező Eichmannak meg kellett hunyászkodnia a döntés előtt, a HM még azt is el tudta érni, hogy a gettóban is kiközvetítette a behívási parancsokat.⁵⁹ A körülményeket tekintetbe véve az a leginkább valószínű, hogy a HM apparátusában felülreprezentált nyilas érzelmű vezérkari tisztek Szálasi Ferenc intencióinak megfelelően cselekedtek és ebben sajátos szövetségre találtak azokkal, akiket emberbaráti szempontok vagy a kormányzó intenciói vezettek. Szálasi ugyanis a deportálásokról elítélően vélekedett, mivel azt az értékes magyar munkaerő pazarlásának tartotta. Szó szerint azt mondta erről, hogy „Úgy látszik nem tud a zsidókkal mit kezdeni ez a kormány. Pedig hatalmas és sürgős munkálatokat kellene végrehajtani...” 400.000 munkabíró egyént adunk ki, legalább napi tíz órás munkateljesítménnyel, ezzel naponta négy millió munkaóra megy veszendőbe, sajnálkozott Szálasi. „Ha a kormány tehetetlenségében nem tudja még a zsidókérdést sem megoldani, menjen el. Mi gondoskodni tudunk róla, hogy a zsidó is dolgozzék, mégpedig hasznosan és körömszakadtáig, mert aki nálunk nem akar dolgozni, az meghal!” – jelen-

⁵⁷ Karsai L.: A végső döntésképtelenség, i. m. 189.

⁵⁸ R. Braham: A népiirtás i. m. I. kötet, 344. azt feltételezi, hogy a HM illetékesei ekkor jöttek volna rá arra, hogy a „végső megoldás” mit jelent valójában és ez motiválta őket. Ezt azonban teljességgel kizárhatjuk, mivel a megszálló erőkön keresztül a HM legkésőbb 1942-től ismerte a holokauszt fontosabb eseményeit.

⁵⁹ R. Braham: A népiirtás i. m., I. kötet, 344. említi azt az 1944. május 1-jei tanácskozást, amelyen a kérdést a német fél (Organisation Todt, HSSPF, és Eichmann küldötte) bevonásával, Eichmann tiltakozása dacára eldöntötték.

tette ki ennek kapcsán.⁶⁰ Szálasi megjegyzésének feltehetően lett is fogantja, mivel a HM 1944. június 7-én titkos utasítást adott ki arról, hogy a munkaszolgálatosokat hadifogolyszerű táborokban, szögesdróttal elkerítve kell őrizni.⁶¹

Ami Eichmann munkaerővel kapcsolatos elképzeléseit illeti, arról saját maga argentinai emigrációjában illetve izraeli fogságában ugyanúgy nyilatkozott. Március 29-én (ha meggondoljuk meglehetősen későn, hiszen ekkor már tíz napja Magyarországon volt) találkozott először Endre Lászlóval, akivel azt beszélték meg, hogy Himmler óhaja szerint a zsidókat keletről nyugatra haladva Auschwitzba kellene deportálni, de a 60 évnél fiatalabb személyek, illetve a munkaképtelenek ebből az akcióból először kimaradnának.⁶² Ebből az derül ki, hogy Eichmann eredeti terve annak majdnem teljes ellenkezőjét tartalmazta, mint ami ténylegesen történt. Csak az valósult meg belőle, hogy a deportálást keletről nyugatra haladva folytatták le, de éppen a munkaképtelenek és az idősebb személyek voltak az áldozatok között többségben, mivel a munkaképes férfiakat a magyar királyi honvédség behívta munkaszolgálatra.

4. A „mestertervnek” ellentmondó német megszálló és biztonsági erők szervezése

A német biztonsági erők és ezen belül Eichmann csoportjának létszáma már önmagában is bizonyíték arra, hogy a német vezetés milyen feladatot is szánt ennek az alegységnek. Azokban az országokban, ahol nem lehetett számítani a helyi adminisztráció készséges együttműködésére, a német deportálási szakértőket jelentős német fegyveres erő is segítette: Magyarországon azonban egyetlen német rendőrzászlóaljat sem osztottak be Eichmann különítményéhez. Eichmann csoportjának létszámát Karsai László forrás megjelölése nélkül 200–300 főben adja meg. Braham ugyanezt a számot 150–200 főre teszi, míg az Otto Winkelmann Höhere SS und Polizeiführer (HSSPF) parancsnoksága alá tartozó különítményt, beleértve a biztonsági rendőrség (SD), az SS hírszerző kirendeltsége, a közbiztonsági rendőrség (Ordnungspolizei), stb. egységeit 600 főre becsülte.⁶³

Az SD budapesti telefonkönyve,⁶⁴ valamint Eichmannal és csoportjával kapcsolatos eddigi kutatások azonban egyértelművé teszik, hogy a csoport létszáma sofőrökkel és titkárnőkkel együtt sem haladta meg a 65 főt.⁶⁵

⁶⁰ MNL OL K 814 Mf-X-7076–16.718–419. Szálasi Ferenc válasza a Hűség Házában feltett kérdésre, 1944. június 2. Vajna Gábor, igaz, már a PRO fogságában a Sztójay-kormány zsidópolitikájával kapcsolatban csak ennyit jegyzett meg: „... a zsidók észnélküli deportálása”. BFL XXV-1-a-293/1946–7317. 1945. december 19. Az adatokért Karsai Lászlónak mondok köszönetet.

⁶¹ A parancsot idézi *R. Braham*: A népiirtás i. m., 347. Braham itt is embermentő szándékot tulajdonít az intézkedésnek, holott a németeket egy drótsövény nem állította volna meg, ha a zsidók elhurcolását tényleg keresztül akarják vinni.

⁶² A dokumentumokat idézi *David Cesarani*: Adolf Eichmann. Bürokrat und Massenmörder. Berlin 2004, 237.

⁶³ *R. Braham*: A népiirtás i. m., I. kötet, 402–403.

⁶⁴ Die Behörde für die Aufbewahrung der Stasiunterlagen Berlin (a továbbiakban BStU) MfS HA IX/11, ZR 920 A.51. Telefonverzeichnis HSSPF Budapest, KdS Budapest, Sondereinsatzkommando Budapest

⁶⁵ *Aly–Gerlach*: Das letzte Kapitel i. m., 128. Aly–Gerlach a német biztonsági rendőrség magyar csoportja személyzetisének 1963. július 27-i vallomására hivatkozott. Lásd még *Szita Szabolcs*: A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945. Bp. 2014. 92.

Szerencsére a német hatóságok felépítését majdnem minden beosztott tiszt mélységéig ismerjük. A német teljhatalmú megbízott, Edmund Veesenmayer stábja csak a német követség tagjaiból állt, közigazgatási és vezetési feladatok nélkül (Braham tévesen azt írja, hogy „óriási és buzgó törzs segítette Veesenmayert” – ebből az óriási mindenképp túlzás).⁶⁶ Veesenmayer ha akart volna, sem tudott volna olyan feladatokat átvenni, mint a dániai, olaszországi vagy görögországi német helytartó. Eichmannhoz hasonlóan neki is azt kellett elérnie, hogy a magyar hatóságok saját maguk hajtsák végre azokat az intézkedéseket, amelyeket ő „tanácsol”. Ezen az sem változtatott sokat, hogy követségének állományát március végén néhány fővel felemelték, így Theodor Grelle személyében külön „zsidótanácsadó” is segítette Veesenmayert. Természetesen mindenki tudhatta, hogy Veesenmayer tanácsai mögött Hitler követelései állnak. A német megszállásnak azonban éppen az volt a lényege, hogy Hitler akaratát komolyabb német személyzet nélkül érvényesítsék. Ez nem csak Magyarországon volt így, hanem Európa más megszállt országaiban is, kivéve azokat a területeket, amelyek hadműveleti területnek vagy náci szempontból közvetlen német élettérnek minősültek és ezért nem rendelkeztek mindent átfogó helyi közigazgatással. Hatalmas különbségek mutatkoztak azonban abban, hogy a megszállt országok együttműködési hajlandósága milyen volt. Norvégia, Dánia, Franciaország, Hollandia vagy Olaszország egyaránt másként viszonyult az egyébként minden esetben majdnem teljesen német zsidóellenes követelésekhez és ezért az ottani megszállási politika is rendkívül eltérően alakult.

Való igaz, hogy a német biztonsági rendőrség kezdettől fogva letartóztatott magyar állampolgárokat (köztük 17 parlamenti képviselőt és 10 felsőházi tagot is) és ezzel durván megsértette Magyarország szuverenitását. Hozzá kell azonban tenni, hogy ezeket az akciókat áprilistól már jelentős részben a magyar rendőrséggel közösen végezte!⁶⁷

A magyarországi német HSSPF Otto Winkelmann altábornagy és SS-Obergruppenführer volt. Személyzeti, de nem operatív szempontból alá tartozott a részben magyarországi németekből sorozott Waffen SS három hadosztálynyi ereje, amely 1944 májusától egyúttal a német „megszálló” csapatok túlnyomó többségét is adta. Már ez is jellemzi egyébként a német vezetés emberhiányát – a megszálló hadosztályok ugyanis valójában nem jelentettek többet néhány kiképzési keretnél. Azokat a katonákat, akik elvileg a magyar kormányzat sakkban tartására lettek volna hivatottak, először a magyar csendőrség segítségével be kellett sorozni és ki kellett képezni. Furcsa paradoxon, hogy a német „megszálló erők” tehát eleve magyar segédlettel, magyar állampolgárokból jöttek létre – legalábbis 1944. április végétől, amikor a reguláris német csapatok jelentős része távozott Magyarországról. Papíron 1944. március 19-én kb. 120.000 német katona vonult be Magyarországra. Számuk áprilisban már csak 70.000, májusban 57.300, júniusban pedig csak 46.507 főt tett ki. Ha ebből levonnánk

⁶⁶ R. Braham: A népirtás, I. kötet 396. A német követség személyi állományának pontos létszáma nem ismert, de valószínűtlen, hogy meghaladta volna az 50 főt, miközben 2014-ben az NSZK követségi állománya Budapesten kb. 60 főt tett ki.

⁶⁷ Lásd Szita Szabolcs: i. m. 102–109.

az időközben Magyarországról kényszersorozottak számát, akkor a német megszálló erők létszáma a 20 ezer főt sem érné el.⁶⁸ Ez a szám tovább csökkenne, ha levonnánk belőle azon német egységek számát is, akik a fronthelyzet miatt települtek Kárpátaljára (XI. német hadtest utánpótlási alakulatai). Ha pedig azt vizsgálánánk, hogy ezek milyen nehézfegyverzettel rendelkeztek, akkor azt látánánk, hogy a német megszálló kontingens májustól gyakorlatilag egyetlen harckocsival vagy rohamlőveggel sem rendelkezett (leszámítva azt a néhány darabot, amelyet a három SS-lovashadosztály kiképzési célokkal használt, ezzel szemben viszont a honvédség még június után is több mint kétszáz harckocsit és rohamlőveget tartott a hátszágban). Ki kell emelnünk, hogy a német megszálló erők az országon belül egyáltalán nem voltak feltűnőek. A Tiszántúlon és Észak-Erdélyben illetve Kárpátalján egyáltalán nem települtek német egységek, leszámítva a KdS és az Ordnungspolizei néhány tucatnyi személyzetét. A megszálló erők zöme néhány nagyobb katonai táborba települt, a magyar városok és falvak jelentős részében 1944 májusa után egyáltalán nem lehetett német katonákat látni az utcákon. Maximilian von Weichs vezértábornagy, a német Wehrmacht megszálló erőinek parancsnoka saját tevékenységét néhány nap után már teljesen feleslegesnek érezte és április 24-én átadhatta feladatkörét Hans Greiffenberg altábornagnak, aki egyébként a Budapestre akkreditált német katonai attasé volt – ebből is látszik, hogy a Wehrmacht részéről Magyarország megszállását nem tekintették komoly feladatnak.

alakulat	kivonás időpontja
LXIX. hadtest	1944. április 2–4
367. gyaloghadosztály	1944. március 29.
100. vadászadosztály	1944. március 29.
1. hegyihadosztály	1944. április 2.
LXXVIII. hadtest	1944. április 2.
Brandenburg-ezred	1944. április 2.
Páncélos-Tanhadosztály	1944. május 1.
LVIII. páncéloshadtest	1944. április 8.
18. Waffen-SS gránátoshadosztály (felállítás alatt) ⁶⁹	végig Magyarországon
8. Waffen-SS lovashadosztály ⁷⁰	végig Magyarországon

Winkelmann vezetési törzse egy politikai tanácsadón (Ernst Kienast) kívül még más fontos embereket is tömörített. Legjelentősebb közülük minden bizonnyal Wilhelm Höttl, az SD hírszerzésének magyar referense volt. A teljes törzs létszáma ezzel együtt nem haladta meg a 25 főt.⁷¹ Winkelmann szűkebb törzséhez az alábbi szervezeti egységek tartoztak:

⁶⁸ A német erők létszámadataira lásd *Aly-Gerlach*: Das letzte Kapitel i. m., 124–125.

⁶⁹ 1944. március 19-én 4.111, 1944. július 1-jén 8530 fős élelmezési létszámot jelentett, nehézfegyverze ekkor még 90%-ban hiányzott.

⁷⁰ 1944. július 1-én 12.895 fős élelmezési létszámot jelentett.

⁷¹ *Igor-Phillip Matic*: Edmund Veessenmayer. Agent und Diplomat der nationalsozialistischen Expansionspolitik. München 2002, 231.

- SS-Wirtschaftsstab (Dr. Bobermin, Solledner)
- SS-Ergänzungsstelle
- SS-Versorgungskommando (Prescher)
- SS-Ersatzkommando (Heerman, Dietz)
- SS-Ausrüstungsstab (Becher)
- Volksdeutsche Mittelstelle (dr. Weibgen)
- VI/G osztály (Auslands-SD, Wilhelm Höttl)
- VII. osztály (ideológiai anyagok összegyűjtése, felhasználása, terjesztése)

Fentiekén túlmenően Winkelmann alá tartozott az „Einsatzgruppe G” megnevezés alatt a biztonsági rendőrség (Sicherheitspolizei), amely hét Einsatzkommandóra tagolódott (ebből a budapesti csoport létszámát ismerjük pontosan, az 33 fő volt),⁷² valamint az Ordnungspolizei (bűnügyi rendőrség és tábori csendőrség) nyolc kirendeltsége. Utóbbiak adták részben a deportáló vonatok őrségét is (Kassától a németek vették át ezt a feladatot, addig a magyar csendőrség gondoskodott a vonatok őrzéséről). Az Ordnungspolizei mellett nyolc tábori csendőr osztágban 595 fő teljesített 1944. július 15-én Magyarországon szolgálatot.⁷³ Végül pedig Eichmann csoportját kell megemlíteni. Ha tekintetbe vesszük, hogy Eichmann csoportjának hét vidéki kirendeltséget is ki ellett állítania, akkor nyilvánvaló, hogy ez a létszám tényleg csak a tanácsadásra volt elegendő, meg arra, hogy a gettókból kiválogassák azokat az idegen állampolgárságú zsidókat, akiknek deportálását az RSHA megtiltotta.⁷⁴ Winkelmann közvetlenül bevezethető karhatalmát Budapesten egy SS-őrászlóalj és egy század Ordnungspolizei jelentette.⁷⁵ Egy 1944 nyári jelentés szerint a 304. rendőr-híradószázad, egy különleges rendeltetésű rendőrezred törzs (a 21/III. rendőrzászlóaljjal és egy rendőr őrászlóalj felével), valamint egy tábori csendőr osztág állomásozott Budapesten, ezen felül pedig a 12/II SS-rendőrzászlóalj Miskolcon, a 20/II. SS-rendőrzászlóalj Barcson.⁷⁶ Ezek az egységek azonban nem, vagy csak minimális mértékben vettek részt a zsidóellenes intézkedésekben.⁷⁷ Az HSSPF alá rendelt erők összesített létszáma, beleértve a polgári alkalmazottakat, az SS-hadikórházat, a vízirendészetet és minden más

⁷² Alfred Trenker, a KdS budapesti vezetője Bokor Péternek adott interjújában saját alárendeltjeinek számát 32 főben adta meg. Tekintettel arra, hogy a budapesti KdS parancsnok egyúttal a központi állományt is adta, a teljes létszám nem lehetett több 50 főnél. Lásd *Bokor Péter: Végjáték a Duna mentén*. Interjúk egy filmsorozathoz. Bp. 1982, 84.

⁷³ Bundesarchiv Berlin R 19 451, Stärkemeldung der Ordnungspolizei, Stand 15. 7. 1944.

⁷⁴ A semleges országok zsidó állampolgárait, valamint az angol és amerikai zsidókat kivették a deportálás hatálya alól – utóbbiakat külön táborokban internálták.

⁷⁵ BStU MfS HA IX/11, ZR 920 A.51. Telefonverzeichnis HSSPF Budapest, KdS Budapest, Sondereinsatzkommando Budapest.

⁷⁶ Bundesarchiv Berlin R 10 – 451/ 32 – 33 Übersicht über Kräfte der Ordnungspolizei und ihren Einsatz, Stand 15.Juli 1944

⁷⁷ Az egyetlen adat amit találtam, az 5/II. SS-rendőrzászlóalj 5. és 7. századáról tudósít: a zászlóalj hadinaplója szerint ezek rövid ideig tíz fős különítménnyel őrséget adott a gettóban Siklóson illetve Barcson. Lásd *Wolfgang Curilla: Der Judenmord in Polen und die deutsche Ordnungspolizei*. Paderborn 2011, 281–282.

egységet is, Budapesten 2097 fő volt,⁷⁸ ezt egészítette ki még a két utóbb említett SS-rendőrzászlóalj mintegy 800 fős állománya. Ennél nagyobb erő biztosan nem állt rendelkezésére, mivel a német rendőrezredek történetével foglalkozó irodalomban nincsen arra adat, hogy bármelyik a kérdéses időszakban Magyarországon tevékenykedett volna. Csupán az 5. SS-rendőrezred az egyetlen, amely részt vett a megszállásban, de alakulatait 1944. május 15-ig kivonták Magyarországról. Összesítve tehát a német biztonsági erők teljes létszáma mintegy 3000 fő lehetett Magyarország teljes területén.

5. A „mestertervnek” és a magyar szuverenitás teljes elvesztésének ellentmondó eseménytörténet

Veesenmayer több alkalommal nyilatkozott arról, hogy milyen szerepe is volt Magyarországon. Saját szerepét konzekvensen lekicsinyítette, az Endre-Baky–Jaross perben például azt is tagadta, hogy „hatáskörébe” tartozott volna a zsidókérdés megoldásának forszírozása.⁷⁹ 1962-ben Gosztonyi Péter történésznek adott interjújában leszögezte, hogy irányítási joga a magyar ügyekre nem volt. Csupán „befolyást gyakorolhattam az események alakulására” mondta szerényen.⁸⁰ Ez az álszerénység ugyan súlyos csúsztatás, de nem teljesen volt indokolatlan. Nem gyakran ugyan, de voltak ugyanis helyzetek, amikor Veesenmayer csúfos kudarcot vallott. A kudarc történet mindjárt a megszállás elején kezdődött, amikor Veesenmayer miniszterjelöltjei közül Horthy többeket nem fogadott el,⁸¹ sőt miniszterelnök-jelöltjét, Imrédy Bélát többször visszautasította, annak ellenére, hogy Veesenmayer ekkor már nyílt fenyegetésekkel lépett fel. Ruzsiczay-Rüdiger Imrét, a hadügyminiszter állandó helyettesét július 21-én el akarta távolíttatni és ezt később is sürgette Sztójajnál illetve Horthynál⁸² – ehhez képest az érintett a nyilas hatalomátvételig helyén maradhatott, annak dacára, hogy Horthy elvileg ígéretet is tett neki, hogy Ruzsiczay-Rüdigert meneszti.⁸³ Ugyanez történt Antal Istvánnal, akinek leváltását Veesenmayer már március 30-án szorgalmazta⁸⁴ – ennek ellenére ő is helyén maradt. Veesenmayer ragaszkodott ahhoz, hogy csak akkor adják ki a Gestapo által letartóztatott három magyar katonatisztet, Szombathelyi Ferenc vezérezt, Kádár Gyula és Ujszászy István vezérkari ezredeseket, ha azok

⁷⁸ National Archives and Records Administration (NARA) T 77 R1142 F000797–798. *Szita Sz.*: i. m. 80. tévesen Einsatzgruppe „F” néven említi. Összlétszámának 800 főt ad meg.

⁷⁹ Veesenmayer kihallgatása 1945. december 21., Az Endre-Baky–Jaross per i. m., 193.

⁸⁰ *Gosztonyi Péter: Légiveszély Budapest. Szemelvények Magyarország második világháborús történetéből (1938–1945)*. Bp., 1989. 87.

⁸¹ Veesenmayer Ruzsiczay Jenőt honvédelmi miniszterré akarta kineveztetni és Bárdossynak is valamilyen tárcát követelt (egyik sem kapott szerepet a kormányban), a belügyminiszteri tárcát pedig Bakynak vagy Endrének adta volna (csak államtitkárok lettek). Csatay Lajos honvédelmi miniszter elbocsátásához mindenképp ragaszkodott, de ezt sem tudta elérni. Lásd *I. P. Matic: Veesenmayer* i. m., 225–227.

⁸² Wilhelmstrasse i. m., 687. sz. dokumentum, 870–871., 705.sz. dokumentum 892–893.

⁸³ Wilhelmstrasse 687. sz. dokumentum és *Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Lexikon és adattár. Bp., 2003. Ister, 295.

⁸⁴ Wilhelmstrasse i. m., 614. sz. dokumentum, 807.

továbbra is letartóztatásban maradnak. Ehhez képest a magyar szervek mindhármukat szabadon bocsátották. Horthy 1944 júliusában megtagadhatta azt is, hogy 20 ezer légvédelmi kisegítőt és lóápolókat adjon át a III. Birodalomnak, holott ezt Veesenmayer követelte tőle. Az esetek többségében a német megszállók tudták érvényesíteni akarataikat, de nem mindig és nem maradéktalanul. Ráadásul mindent tárgyalásos alapon, huzavonák után tudtak csak elérni.

A háború utáni népbírósi perek fő vádlottjai meg sem próbálkoztak az- zal, hogy Magyarország szuverenitásának teljes elvesztése mögé bújjanak, ho- lott ezzel jelentős mértékben csökkentheték volna saját felelősségüket is. Jaross Andor nyíltan ellent is mondott a bíróságnak, amikor az a szuverenitás megszűnésével kívánt vele szemben érvelni és őt úgy kívánta beállítani, mintha csak német kívánságok szolgai végrehajtója lett volna. Jaross azonban más vé- leményen volt, a szuverenitás teljes elvesztését tagadta, mert a szuverenitás kérdése nem használható abszolút értelemben, mert ez „csak a nagyhatalmak- nak van, de azoknak is tekintetbe kell venni egymás érdekeit.” Ezzel szemben arra hivatkozott, hogy ő éppen a magyar szuverenitás megmentése érdekében vállalta el a belügyminiszterséget.⁸⁵ Sem ő, sem a bíróság nem vette észre, hogy állításával saját magára tett súlyosan terhelő vallomást, hiszen amennyiben Magyarország relatíve rendelkezett szuverenitással, akkor neki is belügymi- niszterként komoly mozgástér állt rendelkezésére és nem nevezhető kényszer- ből intézkedő német bábnak...

A deportálások kapcsán már a népbírósi perben is felmerült a kérdés, hogy mi lett volna akkor, ha a magyar kormány nem lett volna hajlandó a zsidóellenes intézkedések foganatosítására. Veesenmayer azt válaszolta, hogy „akkor nem vitték volna keresztül. Hiszen amikor Horthy kijelentette, hogy nem csinálják tovább, akkor nem is történt már semmi. (...) [német részről] biztosan megpró- bálták volna nyomást gyakorolni, de nem álltak volna rendelkezésre azok a ha- talmi eszközök, amelyek alapján azt [azaz a deportálást U.K.] keresztül is vi- gyék. (...) A meg szállás csak rövid ideig tartott, és a hadosztályok kivonása már néhány nappal a bevonulás után megkezdődött. Ezen kívül ez nem katonai, ha- nem rendőri feladat lett volna, ilyen erők pedig kifejezetten csak kis mennyi- ségben álltak rendelkezésre.”⁸⁶

Veesenmayer a keresztkérdések hatására csak azt ismerte el, hogy a „határ- szélekről” azaz Kárpátalja, Erdély és Délvidék területéről történő deportálások ér- dekében német részről kényszerítő eszközöket is alkalmaztak volna, de azt nyitva hagyta, hogy mik is lettek volna ezek. Ez az elszólás is mutatja, hogy a történetek koránt sem voltak szükségszerűek – a magyar fél aktív részvétele is kellett hozzá.

A deportálási „mesterterv” bizonyítására rendszeresen azt szokták fel- hozni, hogy Eichmann 1944 márciusának első felében Mauthausenben össze- hívta azokat, akiket később „zsidótlanító szakértő” név alatt ismert meg a nürnbergi bíróság. Dannecker, Wisliceny, Krumej, Seydl, Abromeit, Burger és Novak vettek részt ezen a megbeszélésen.⁸⁷ Arról azonban semmilyen konkrét

⁸⁵ Jaross Andor kihallgatása 1945. december 20. Az Endre–Baky–Jaross per i. m., 134.

⁸⁶ Endre–Baky–Jaross per i. m., 194.

⁸⁷ Erre hivatkozik *Karsai L.*: A végső döntésképtelenség i. m., 188.

adat nincsen, hogy a megbeszélés folyamán miről is tárgyaltak pontosan, ezért nem érthető teljesen, hogy Braham mire alapozta azt az állítását, hogy ennek során beszéltek volna meg „a deportálási és megsemmisítési program tervét”⁸⁸. Ezzel szemben viszont azt tudjuk, hogy nem csak Eichmann zsidótlanító különítménye, hanem a teljes Magyarországra szánt Gestapo és SD állomány gyülekeztető helye Mauthausen volt.⁸⁹ Mindenkit itt készítettek fel a speciális magyar viszonyokra, ami annál inkább szükséges volt, mivel Magyarországot látványlag független országgént kellett kezelni. Kaltenbrunner a megjelenteknek előadást is tartott, amin kifejtette, hogy „*még nem dőlt el a forma. Hogy nyílt katonai megszállás lesz-e, vagy barátságosabb alapon...*”⁹⁰ Ezekből a megjegyzésekből is látszik, hogy Mauthausenben csupán egy elvi felkészítés történt és az érintettek egyike sem tudta előre, milyen körülmények között és pontosan mit is kell majd csinálnia. Az sem bizonyíték, hogy a későbbiekben Kaltenbrunner a megszállás első három napját Magyarországon töltötte⁹¹ – erre számos oka volt, tekintettel arra, hogy Magyarország átállítása a zsidókérdés megoldásán túl is a III. Birodalom létkérdéseihez tartozott (elég, ha belegondolunk abba, hogy a szovjet csapatok ekkor már közvetlen a magyar határ előtt álltak). Semmi bizonyíték nincsen arra, hogy Kaltenbrunner már ekkor ismertetett volna egy pontos [!] menetrendet arról, hogy mikor és hogyan kell bevezetni a sárga csillagot, a gettósítást és a deportálást – ez csak Karsai László hipotézise.⁹² Az természetesen több mint valószínű, hogy Kaltenbrunner általánosságban tárgyalt a zsidókérdés megoldásának módjaitól Sztójayval, de „menetrendet” nem szabhatott, annál is kevésbé, mert ennek végrehajtásához nem rendelkezett kellő erővel. Minden azon múlt, hogy a magyar fél hogyan és mire lesz hajlandó.

Ezt igazolja egyébként az is, hogy nem csak Kaltenbrunner, hanem inkognitóban maga Himmler is Magyarországon tartózkodott 1944. március 20–24 között összesen másfél napig.⁹³ Ez is inkább arra utal, hogy ekkor még a náci vezetők sem láttak tisztán azokban a kérdésekben, hogy mennyire kell figyelembe venniük a magyar szuverenitást.⁹⁴ Ha a szuverenitást nyíltan sutba merték volna dobni, akkor az inkognitóra sem lett volna szükségük, megjelenhetek volna úgy, mint ahogyan azt tették máskor a megszállt keleti területeken, ahol nem volt kérdés, hogy Himmler illetve a RSHA mire is jogosult valójában. A magyar szuverenitás kérdéséről az OKW, Ribbentrop és Veessenmayer illetve von Weichs vezértábornagy gyökeresen eltérő nézeteket vallottak, de végül utóbbiak kooperációt előnyben részesítő koncepciója győzött. A kérdés március 28-án dőlt el véglegesen, amikor Berchtesgaden mellett a Vezéri Főhadiszálláson Hitler Veessenmayert, von Weichset, Himmlert és még néhány személyt a magyar helyzet megvitatására hívott össze.⁹⁵ Ezt követően vált minde-

⁸⁸ R. Braham: A népiirtás i. m., I. kötet, 404.

⁸⁹ Lásd Gosztonyi Péter interjút Alfred Trenkerrel. uő: *Légiveszély* i. m., 99.

⁹⁰ Alfred Trenker kifejezése. *Bokor P.: Végjáték* i. m., 86.

⁹¹ Ez Karsai László állítása: Lásd uő: *A végső döntésképtelenség* i. m., 190.

⁹² Uo.

⁹³ Bokor Péter interjúa Alfred Trenkerrel a budapesti SD parancsnokával. *Bokor P.: Végjáték*, 88.

⁹⁴ Ugyanezt a gondolatmenetet követi *Bokor P.: Végjáték*, i. m. 88.

⁹⁵ Maximilian von Weichs vezértábornagy naplója, közli *Gosztonyi P.: Légiveszély* i. m., 116.

nütt elfogadottá az az elv, hogy Magyarország szuverenitásának látszata minden áron fenntartandó.⁹⁶

Egyetlen olyan rendelet ismert, amely első látásra egy „mesterterv” első állomásának tűnhetne, nevezetesen a 6163/1944 BM. rendelet, amelyet 1944. április 4-én szövegeztek meg és 7-én adtak ki. Ez azon ritka esetekhez tartozott, amikor a rendelet első fogalmazványát a németek (Eichmann) készítették és adták át a magyar illetékeseknek (ebben az esetben Endre Lászlónak), akik azt átdolgozták. A rendelet azzal kezdődött, hogy „A m. kir. kormány az ország területét rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól”, majd arról rendelkezett, hogy a gettósítást északkeletről délnyugat felé haladva csendőrkerületenként kell végrehajtani és az utolsóként gettósítandó terület a főváros. A rendelet leszögezte, hogy a német biztonsági rendőrség csak tanácsadói javaslatokkal rendelkezik és fontos részleteket tartalmazott arról, hogy mi történjen a gettósítandó zsidók vagyonával. Az erre vonatkozó részletek, mint például a személyi motozás kötelező elrendelése csak a magyar fél ötlete lehetett, hiszen a német oldal csak jól járt volna azzal, ha Auschwitzba aranyat és gyémántot rejtgető zsidók érkeznek. A rendelet nem tisztázta azonban, hogy a szövegezés értelmében ki tekintendő zsidónak és a költségeket miből kell fedezni. Ráadásul egy igen fontos kérdést a későbbiekben a rendeletben foglaltaktól gyökeresen eltérően rendeztek. A rendelet szerint a zsidó értéktárgyakat a területileg illetékes Magyar Nemzeti Bank (MNB) fióknak kellett volna beszolgáltatni. Április folyamán Bakó László ugyanebben az értelemben adott ki egy „Tájékoztató”-t, amit már szélesebb kör is megismert. Az MNB azonban minden további nélkül el tudta érni azt, hogy a szervezett kirablásban ne kelljen részt vennie. Knirsch Gusztáv MNB főfelügyelő egyrészt az összes MNB-fióknak táviratban megtiltotta a zsidó vagyon átvételét, másrészt viszont az MNB ugyanekkor felmentést kért és kapott az alól, hogy a nála tárolt zsidó eredetű letéteket át kelljen adnia más intézménynek.⁹⁷ Bár nincsen közvetlen forrás arra, hogy az MNB miért döntött így, az intézmény korábbi hozzáállásából viszonylag egyértelmű, hogy ennek a magatartásnak politikai okai voltak – a liberális konzervatív pénzügyi vezetés ugyanis banki etikájával összeegyeztethetetlennek tartotta a zsidóvagyon elrablásában történő részvételt. Tanulságos, hogy egy ilyen fontos kérdésben az MNB számára mekkora volt a mozgástér.

Ellenkező értelemben ugyanez a mozgástér érhető tetten Kultsár Istvánnak, az 1944. március végén újra kinevezett Értelmiségi Munkanélkülség Kormánybiztosának azon felhívásában, mely elrendelte a zsidó alkalmazottak 25%-ának azonnali, 25%-ának április 30-ig, végül a maradék 50%-ának szeptember 30-ig történő elbocsátását. A rendelet március végén jelent meg (a kiadás pontos napja nem ismert), és április 5-én adták tovább az érintett vállalatoknak. A rendelet korai megjelentetéséből és a szeptemberi határidőből megállapítható, hogy kiadója nem volt még tisztában a deportálás menetrendjével. Egyébként valószínű, hogy Kultsár ezt a rendeletet nem teljesen önállóan, ha-

⁹⁶ *I. P. Matic*: Veesenmayer i. m., 229.

⁹⁷ MNL OL Z -10, 2.o. E 1227/1944 és http://www.digitarchiv.hu/faces/frameContentGenerator.jsp?ADT_ID=149795&MT=1

nem a minisztertanáccsal, vagy legalább Sztójayval történő egyeztetés után hozta – de ez még inkább azt az interpretációt támasztja alá, hogy ekkor még senki sem tudta, hogy pontosan hogyan és mikor fejeződik be a zsidók deportálása.⁹⁸

Sokak szerint Eichmann vezette a magyarországi zsidók gettósítását és deportálását. Karsai László szerint „*Eichmann és zsidótlanítási szakértői a megszállás után kinevezett kollaboráns kormány irányítása alatt álló hatóságok fegyelmzett, olykor kifejezetten lelkes munkájával, a lakosság nem jelentéktelen részének örömeire, a többség közönye mellett szervezték meg a magyar zsidók megbélyegzését, kifosztását, gettókba, majd gyűjtőtáborokba zárását.*”⁹⁹ Valójában Eichmann önállóan semmiről sem dönthetett. Szűk hatvan fős stábjával csupán arra volt jogosult, hogy a magyar hatóságoknak zsidókkal kapcsolatos kérdésekben tanácsokat adjon. Sem Karsai, sem más kutató nem tudott eddig olyan dokumentumot felmutatni, amely szerint Eichmann bármilyen magyar hatóságok kompetenciáját érintő kérdésben kötelező érvennyel döntött volna. Csakugyan igaz, hogy ő és beosztottai adott esetben szerveztek is bizonyos dolgokat, így például Nagyváradon, Zomborban és Szegeden, ahol az első lépést a gettók megszervezése felé a helyi hatóságok az oda érkező Einsatzkommando parancsnokok hatására tették meg. Azonban ezekben az esetekben is csak annyi történt, hogy Eichmann illetve beosztottai csupán általános célokat fogalmaztak meg a magyar hatóságoknak. Döntési jogkörük magyar hatóságokkal szemben hivatalosan nem volt. Saját erejükből (de ebben az esetben is főnökeik és magyar kollaboránisaik támogatásával) arra még futotta, hogy naponta néhány száz embert letartóztassanak, vagy arra, hogy a magyarok által összegyűjtött zsidókat néhány kisebb gettóból ill. táborból elhurcolják (Barcs, Sárvár, Budapest-Columbus utca), de arra már nem, hogy akár egy kisváros zsidóságának koncentrálását megszervezzék. Eichmann emigrációjában és perében egybehangzóan úgy nyilatkozott, hogy Endre és a csendőrség nélkül semmit sem tehetett volna.¹⁰⁰

Amikor Eichmann 1944. március 28-án először és utoljára összehívta a budapesti zsidó tanácsot, beosztottja Krumej útján közölte, hogy a törvényi rendezés a jövőben is a magyar kormány és nem a német hatóságok dolga lesz¹⁰¹ - ez arra utal, hogy ekkor még nem ismerte az események tervezett forgatókönyvét, ami nem csoda, mert ilyen nem létezett. Veessenmayer és Eichmann későbbi bírósági pereikben azt állították, hogy a megszálláskor még konkrét tervek nem léteztek arról, hogy milyen módon kell majd megállapodni a magyar szervekkel a zsidók deportálásáról.¹⁰²

Karsai László azzal érvel, hogy a német vezetés néhány tízezer zsidó miatt nem küldte volna olyan kaliberű szakértőit Magyarországra mint Eichmann,

⁹⁸ MNL OL I 79, 6849/1944 Országos Erdészeti Egyesület.

⁹⁹ Karsai L.: A holokauszt utolsó fejezete i. m. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-holokauszt-utolso-fejezete> (letöltés 2014 május 5.)

¹⁰⁰ Lásd Kádár-Vági: Hullarablás i. m., 111–112.

¹⁰¹ Aly-Gerlach: Das letzte Kapitel i. m. 137.

¹⁰² Aly-Gerlach: Das letzte Kapitel i. m., 250. Veessenmayer személyére lásd még I. P. Matic: Veessenmayer i. m.

Krumey vagy Dannecker. „Nem tűnik életszerűnek, hogy maga a deportálások „mestere” és ennyi válogatott szakértő pusztán néhány tízezer zsidó munkaszolgálatosért utazott volna Budapestre. 50 000 munkaszolgálatos zsidó Németországba szállításának megszervezése egy Wislicenynek, egy Danneckernek néhány napos „munka” lett volna.”¹⁰³ Gideon Hausner, az Eichmann-per fővadásza szerint Heinrich Himmler rendelte el, hogy „Magyarországra magát a mestert küldjék”.¹⁰⁴ Eichmann Argentínában adott interjújában azt állította, Himmlertől kapta a parancsot, hogy „fésülje át az országot kelet–nyugati irányban, deportáljon minden zsidót Auschwitzba, de a lehető leggyorsabban”.¹⁰⁵ – ennek az interjúján azonban az a szépséghibája, hogy a magát teljes biztonságban érző Eichmann bizonyíthatóan több ponton is eltúlozta saját jelentőségét és már-már kérkedett fontosságával.

A beképzelt Eichmannak hitelt adó Hausner és Karsai egyaránt tévedés áldozatai. A náci hierarchiában Eichmann és beosztottai gyilkolási kérdésekben nem számítottak „mesternek”. Maga Eichmann 1944-ig egyetlen akciót sem vezetett a helyszínen. Az eutanáziaprogram lebonyolító, vagy akármelyik SS- és rendőri vezető (volt több tucat), a négy Einsatzgruppe illetve nyolc Einsatzkommando vezetője illetve több rendőrzászlóalj parancsnoka¹⁰⁶ sokkal inkább pályázhatott volna a „mester” címre, mint Eichmann és beosztottai, akik ráadásul saját maguk „csupán” deportálásokat szerveztek, de tömeggyilkosságok végrehajtását soha. Előbbiek viszont egyaránt szervezték az áldozatok összegyűjtését, gettósítását, kifosztását és legyilkolását is. Karsai abban is téved, hogy 50.000 személy deportálását olyan csekély feladatnak minősíti, ami nem is érte volna el Eichmann beosztottainak ingerküszöbét. Ehhez képest Franciaországból négy év (!) alatt Eichmann beosztottai kb. 80.000 zsidót deportáltak, Belgiumból pedig 30.000 főt. Görögországból 60.000 főt, Olaszországból 12.000 főt szállítottak el Eichmann beosztottai – egyik esetben sem csak néhány nap alatt, mint ahogyan azt Karsai sugallja. Theodor Dannecker hosszú hónapokat töltött el azzal, hogy a Bulgária által megszállt görög területek kb. 11.000 zsidó lakosát deportáltatni tudja.

A különböző mozgásterekre példa az is, hogy amikor Theodor Dannecker Munkácson 1944. április 17-én utasítást adott 100 zsidó agyonlövésére, a ma-

¹⁰³ Karsai L.: A holokauszt utolsó fejezete, i. m.

¹⁰⁴ Hausner, Gideon: Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története. Ford. Balabán Péter., Bp., 1984, 198.

¹⁰⁵ Yaacov Lozowick:, Hitler’s Bureaucrats. The Nazi Security Police and the Banality of Evil. London-New York, 242–243. Eichmann argentínai visszaemlékezésében úgy fogalmazott: „Himmler nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarország irtózatossá alaposágú átfésülését akarja, mielőtt a zsidók rádöbbennének terveinkre, és partizán ellenállást szervezhetnének.” Idézi: Vági Zoltán: Endre László: Fajvédelem és bürokratikus antiszemitizmus a közigazgatási gyakorlatban 1919–1944. In: Randolp L. Braham: Tanulmányok a holokausztról 2. Budapest 2002, 148.

¹⁰⁶ Stefan Klemp: „Nicht ermittelt”. Polizeibataillone und die deutsche Nachkriegsjustiz. Essen 2011 a rendőrzászlóaljak által meggyilkolt zsidó áldozatok minimális számát 635.441 főben adja meg. A valós számok ennek akár kétszeresét is jelenthetik. A 3. rendőrzászlóalj bizonyítottan 100.000, a 9. rendőrzászlóalj 97.000, a 101. rendőrzászlóalj 38.000, a 320. rendőrzászlóalj 45.800 személyt gyilkolt meg.

gyar rendőrség ezt megtagadta.¹⁰⁷ Dannecker ha akarta volna, elvileg megszervezhette volna az agyonlövést saját hatáskörben, de érdekes módon nem tette, nyilván azért, mert ezzel sem kívánta megsérteni a magyar szuverenitást. Dannecker később Nagyváradra települt, ahol 1944. május 1–május 9. között átvette az ottani gettó felett a hatalmat.¹⁰⁸ A magyar hatóságok azonban itt is el tudták érni, hogy Danneckert ezt követően háttérbe szorítsák és a gettóval kapcsolatos intézkedések ettől fogva az ő kezükbe kerültek. Itt említendő meg, hogy Nagyváradról nem deportáltak mindenkit. Néhány tucatszámú embert, aki keresztény segítőknek köszönhetően egy kórházban flekktífuszt szimulált, a deportálásból kivettek, holott sok érv szólta volna amellet, hogy őket is elvigyék – hiszen másutt a mozgásképteleneket is a vagonokba dobálták. Mindez ismét a magyar hatóságok döntésének eredménye volt.¹⁰⁹ Ezzel szemben Alsógöd községben a helyi közigazgatás felsőbb parancs nélkül már április 20-án elrendelte a felnőtt zsidó férfiak összegyűjtését. A község házára beidézett férfiakat egy szálló ruhájukban, azaz az elvileg előírt minimális csomagok és élelmiszer nélkül deportálták a sárvári internálótáborba, majd onnan május 21-én Auschwitzba.¹¹⁰ Mindez egyáltalán nem volt szükségszerű, mivel Alsógöd az utolsó deportálási zónába tartozott.

Más példák is a magyar fél szerepének jelentőségét támasztják alá. Az SD kassai kirendeltsége 1944. április 1-én kérte az összes kárpátaljai zsidó három napon belüli koncentrációját három városba. Formálisan arra hivatkozhattak, hogy Kárpátalja hadműveleti területnek lett nyilvánítva és a szovjet csapatok ekkor már a Kárpátok északi oldalán harcoltak. A BM április 2-án csakugyan kiadott egy ilyen rendeletet, de a katonai vezetés ezt megakadályozta, mondván az intézkedés zavarja a térségben a csapatok szállítását.¹¹¹ Magyarán: praktikus indokokra hivatkozva minden további nélkül ellent lehetett mondani a német biztonsági rendőrségnek.

Német részről még április folyamán sem volt egyértelmű, hogy a magyar zsidóknak mi legyen a sorsa. Ribbentrop 1944. április 5-e előtt még olyan ötletet említett Hitlernek, hogy a magyar zsidókat Rooseweltnek és Churchillnek kellene „ajándékozni” hogy ezzel is feszültségeket keltsenek a szövetségesek között illetve a közel-keleten.¹¹²

Április 6-án Hitler 100.000 zsidó kényszermunkást kért és Veesenmayer április 13-án megszerezte ehhez Sztójay illetve Horthy jóváhagyását. Hitler április 17-én Goebbelsnek ismét megemléltette, hogy a 700.000 magyar zsidót jobban be kellene

¹⁰⁷ MNL OL, Mikrofilmek, I-sorozat, 13-as tekercs, az ungvári polgármesteri hivatal átirata 1944. április 18. Az ügy hátterét ismerteti *Kádár Gábor–Vági Zoltán: A végső döntés* i. m., 197–198.

¹⁰⁸ *Alexander Leitner: Die Tragödie der Juden in Nagyvárad*. Yad Vashem archívum, JM 2686, idézi *Aly-Gerlach: Das letzte Kapitel* i. m., 138.

¹⁰⁹ *Lóvy Dániel: Zsolt Béla és a flekktífuszos betegek rendhagyó megmenekülése a nagyváradai gettóban*. Múlt és Jövő: http://www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1439/ (letöltés ideje 2014. július 2)

¹¹⁰ *R. Braham: A népirtás* i. m., 491.

¹¹¹ *Karsai László: Zsidósors Kárpátalján 1944-ben*. Múlt és Jövő, 1991/3, 60–66.

¹¹² A dokumentumot idézi Randolph L. Braham (szerk.): *The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*. New York 1963, 334.

kapcsolni a hadviselésbe („für unsere Kriegszwecke nutzbringende Tätigkeiten”)¹¹³ – ez a kijelentés sem arra utal, hogy az ezzel kapcsolatos tervek már készen lettek volna.

Auschwitzban a központi építésvezetőség még március 29-én azt a parancsot kapta, hogy a tábor további bővítését csak a legszükségesebbre korlátozzák. Április első felében minden építést leállítottak. A tábor felkészítése csak 1944. május 8-tól kezdődött el! Másnap Himmler munkatársai előtt már 200.000 magyar zsidó kényszermunkásról beszélt, Hitlerrel együtt pedig 10.000 katonát követelt a Wehrmacht parancsnokságától őrzési feladatok ellátására.¹¹⁴

Esetenként a németek saját hatáskörben elindítottak deportáló vonatokat, elsősorban Kárpátaljáról, de máshonnan is, pl. Barcsról, ahonnan 900 zsidót vittek el úgy, hogy erről a magyar felet nem is tájékoztatták. Az utólagos visszakérdezésre az illetékes csendőrtiszt azt a választ kapta, hogy az SD-parancsnok szerint neki joga van 2000 főig deportálni. Azt azonban érdekes módon már nem állította, hogy a kérdés teljes rendezése az SD feladata volna. Minden jel arra utal, hogy ezekkel a magánakciókkal az SD is tesztelni kívánta a magyar közgazgatás együttműködési készségét.¹¹⁵

6. A deportálások magyar döntéshozói

Sok adat arra utal, hogy a deportálási ötletek különböző személyektől indultak ki és egymásra radikalizálóan hatottak.¹¹⁶ Ebben a német hatóságoknak annyi szerepük volt, hogy az ország megszállása után lehetővé tették az ezzel kapcsolatos ötletek végrehajtását illetve megszüntették azokat a fékeket és el-lensúlyokat, amelyek korábban ezzel kapcsolatban fennálltak.

Eljáróban szükséges leszögezni, hogy a teljes magyar zsidóság kitelepítésének szükségességét már 1939-ben megfogalmazta a magyar országgyűlés. Az 1939. évi II. törvénycikk preambuluma ezt nyíltan kimondta és ettől kezdve a legkülönbözőbb politikusok foglalkoztak a kitelepítés kérdésével. Ebben a kormánypárt prominensei is részt vettek és csupán Kállay Miklós halogató politikája tudta szőnyeg alá söpörni ezeket a javaslatokat. Ezzel kapcsolatos elképzelések mindenestre magyar részről már 1944 előtt is léteztek.¹¹⁷ Akik pedig a német megszállás után hatalomra kerültek, szinte kivétel nélkül e deportálási ötletek szorgalmazói voltak. Ez azt is jelenti, hogy általános deportálási terv és deportálási szándék a Sztójay-kormány megalakulásával már úgy létezett, mint kormányprogram.

¹¹³ *Elke Fröhlich* (szerk.) *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*. II. rész, 12. kötet, 137.

¹¹⁴ *Aly-Gerlach*: *Das letzte Kapitel* i. m., 256.

¹¹⁵ *Endre-Baky-Jaross* per. *Hajnácskóy László vallomása*, 1945. december 31, 380.

¹¹⁶ Ezzel kapcsolatban Kádár Gábor és Vági Zoltán azt a részemről is elfogadott teóriát fejtették ki legutóbbi könyvükben, hogy elsősorban Endre László és Adolf Eichmann voltak a deportálás legfontosabb felelősei, de ezen belül is Endre radikalizálta leginkább az eseményeket. Lásd *uők*: *A végső döntés* i. m., 155–204.

¹¹⁷ Részletekre lásd *Ungváry Krisztián*: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944*, 184–409 és 493–509.

Ebből adódhatott, hogy a deportálások kérdését német részről még el sem döntötték, mikor Magyarországon már minden fontosabb hivatalnok abból indulhatott ki, hogy a magyar zsidókat hamarosan deportálni fogják. Czigány József csendőr ezredesnek, a csendőrség központi nyomozó osztálya parancsnokának egyik bizalmi embere közvetlenül 1944. március 19. után Bakó Lászlóval vacsorázott és ennek folyamán „Bakó említette, hogy rövidesen sor fog kerülni a zsidók összeszedésére, gettózására, majd Németországba vitelére.” Ugyanezt jelentette Kudar Lajos csendőr alezredes, az Államvédelmi Központ parancsnok helyettese is, akinek Endre Lászlónál volt egy bizalmi embere.¹¹⁸ Hosszú azoknak a politikusoknak sora, Kállay Miklóstól egészen Keresztes-Fischer Ferencig, akik pontosan tisztában voltak azzal, hogy egy német megszállás automatikusan a zsidóság teljes deportálását vonja maga után. Nem azért, mert a németek ezt azonnal és visszautasíthatatlanul követelnék, hanem azért, mert 1939 óta a magyar belpolitikában szerepet játszó erők többsége — elsősorban a kormánypárt és a szélsőjobb — egységesen ragaszkodott a zsidóság kitelepítéséhez és az ezzel összefüggő beadványokat, törvényjavaslatokat csak a törvényhozás munkájának elszabotálásával, a parlament elnapolásával és más eszközökkel lehetett eltussolni.

A német megszállásig Horthy bátran ellenállt a deportálási követeléseknek. Ez a magatartása gyökeresen megváltozott. Miniszterelnökével közölte, hogy a zsidóellenes intézkedések kapcsán előszentesítési jogát nem kívánja gyakorolni. Március 22-én a minisztertanács biztosan tárgyalta a zsidókérdés megoldásának módozatait. A minisztertanács ülés jegyzőkönyve nem ismert, de az nyilvánvaló, hogy ez alkalommal még csak általános eligazításról lehetett szó, illetve arról, hogy Sztójay közölte a megjelentekkel, hogy Horthy Miklós kormányzó a zsidókérdés rendezését jóváhagyta. Az azonban teljesen biztos, hogy ekkor még senki sem tudta pontosan, mit is jelenthet a „német minta” szerinti rendezés, már csak azért sem, mert mint ahogyan említettem: több „német minta” létezett.

A gettósításról a minisztertanács először április 4-én tárgyalt. Április 7-én BM rendelet született azzal a szöveggel, hogy „az országot rövid időn belül megtisztítják a zsidóktól”. Kézenfekvőnek hangzik, de mégis téves ezt úgy értelmezni, mintha ekkor valamilyen „mesterterv” született volna. Sokkal inkább arról van szó, hogy az 1939 óta hangoztatott politikai lózung beváltását ígérték meg ezzel a rendelettel. Másrészt viszont igaz az, hogy a rendelet pontosan azt a forgatókönyvet (az egyes kerületek deportálási sorrendjét) vázolja fel, mint ami később július elejéig megvalósult. Endre László azt állította később, hogy ezt a rendeletet a németek készítették és a BM csak végrehajtotta az utasításokat. Endre itt csúsztatott, mert a rendelet előzetes fogalmazványát csak ugyan a német fél készítette, de azt éppen Endre írta alaposan át, annak érdekében hogy maximálisan érvényesüljenek a magyar államháztartás szempontjai. Német részről ugyanis biztosan nem ragaszkodtak volna ahhoz, hogy a zsidók minden aranytárgyuktól megfosztva érkezzenek Auschwitzba – a rendelet

¹¹⁸ Karsai L.: A végső döntésképtelenség i. m. 191.

viszont a testi motozást is előírta. Ezen felül utalni kell arra, hogy a sorrendet leszámítva a rendelet csupán keretfeltételeket tartalmazott és egy sor kérdés megoldását későbbre halasztotta. Tehát ez a rendelet sem tekinthető egy átfogó „mesterterv” részének. Azt teljes egészében kizárhatjuk, hogy a gettósítást állandó intézkedésnek képzelték volna – egyrészt azért, mert a politikai cél soha sem a gettósítás, hanem a kitelepítés volt, másrészt pedig azért, mert a gettókat kezdettől fogva ideiglenes tartózkodási helyként szervezték, azok teljességgel alkalmatlanok lettek még arra is, hogy ott több hónapon keresztül éljenek emberek. 1944. április 7-én, a 6163/1944 BM Res. rendelet kiadásának napján a Belügyminisztériumban értekezletet is tartottak, amelyet Kádár Gábor és Vági Zoltán bizonyos szempontból joggal hasonlított az 1942. január 20-ai wannseei értekezlethez.¹¹⁹ A rendelet kiosztása után itt is a „függőben maradt” ügyeket beszélték meg.

Kárpátalján szinte azonnal elkezdték a gettósítást, míg a trianoni ország-részben ez a folyamat két hónapot is igénybevetett (Miskolcon június elején fejeződött be a gettósítás). Budapesten az ezzel kapcsolatos ötleteket a közigazgatás április elejétől kezdve folyamatosan tárgyalta, de különféle okokból nem tudott konszenzusra jutni (az első gettóterv május 9-én született meg).¹²⁰ Nagyváradon azokat a zsidókat, akik a korábbi trianoni településekről lettek összegyűjtve, szeparáltan kezelték és csak június végén deportálták, miközben a nagyváradi zsidókat már május 24-én elkezdték deportálni és az akciót június 3-án befejezték. Fel kell tennünk a kérdés: mire volt ez jó? Hiszen technikailag egyszerűbb lett volna mindenkit egyből deportálni! Minden jel arra utal, hogy a trianoni területen élő zsidók deportálásáról külön politikai döntés született.

Mindez ismét arra utal, hogy nem egy „mesterterv” pontos végrehajtásának lehettek részesei azok, akik az eseményeket irányították.

Figyelemre méltó, hogy a gettósításról, ami nélkül a deportálás lehetetlen lett volna, mindenütt kollektív döntések születtek. Az úgynevezett gettósító bizottságok a főszolgabíró, polgármester, csendőrparancsnok, rendőrparancsnok egymással történő harmonikus együttműködését feltételezték. Amire ennek során a legkevésbé volt szükség, az a német fél aktív részvétele volt.

7. „Mesterterv” és megállapodás 1944 áprilisában vagy májusában?

Több részlet is arra utal tehát, hogy a „deportálási mesterterv” valójában nem létezett, hanem ehelyett egymásra épülő, hallgatólagosan vagy formálisan

¹¹⁹ Karsai László szerint a hasonlat téves, mert a BM értekezleten nem készült jegyzőkönyv, és a wannseei értekezlet elhatározásaiból „semmi sem valósult meg”. Véleményünk szerint ezek a kifogások alaptalanok. Attól hogy nem jegyzőkönyvezték, a BM-ben ugyanúgy tarthattak reszortmegbeszélést, mint Wannseeben. A wannseei konferencián nem sok döntés született (magát a megsemmisítést már korábban elhatározták) hasonlóan a BM-értekezlethez, itt is az egyes reszortfelelősök adták elő szempontjaikat és az alkalom elsősorban arról szólt, hogy a vitás kérdéseket tisztázták. A wannseei konferencia talán legfontosabb döntése az volt, hogy a zsidók megsemmisítése részben keleten útépítő munka által történjen – ezt meg is valósították. Részletekre lásd *Christian Gerlach: Krieg, Ernährung, Völkermord. Forschungen zur deutschen Vernichtungspolitik im zweiten Weltkrieg.* Hamburg, 1998, 85–167.

¹²⁰ A budapesti gettósítás kérdésére lásd *Tim Cole: Holocaust City. The Making of a Jewish Ghetto.* New York 2003.

újra és újra eldöntött és legitimált intézkedésekből állt. Veesebmayer is „Vereinbarungen”-ről beszél, ami arra utal, hogy minden deportálási fázisról külön született megegyezés. Götz Aly és Christian Gerlach leszögezi, hogy „azt, hogy már korán létezett volna egy deportálási terv és ez csak azért nem vált ismertté, mert jól titkolták, kizárható.”¹²¹

A deportálásokról tehát több fázisban¹²² született döntés. Érdemes itt a fontosabb stációkat röviden ismertetni. Az első fontos dátum 1944. április 6-a, amikor a BM kiadta az ország zsidóktól történő „megtisztításáról” szóló, már említett 6163/1944 számú rendeletet, ami azonban csak annyit jelentett, hogy most fog elkezdődni azoknak a politikai ígéreteknek és követeléseknek a beváltása, amelyeket Magyarországon a kormánypárt már évek óta hirdetett. A következő fontos dátum 12-e, amikor Munkácson a kárpátaljai zsidók gettósítását kezdték el kidolgozni, illetve aznap este amikor a HM és a BM képviselői együtt vacsoráztak Eichmannal és Winkelmannel és feltehetően a deportálás részleteiről is egyeztettek. Majd 13-a, amikor Sztójay ígéretet tett 50 majd 100 ezer kényszermunkás kiszállítására. Április 17-én Horthy (aki korábban a zsidóügyek jóváhagyásáról előzetesen lemondott) mégis fontosnak tartotta, hogy Endrét kihallgatáson fogadja és jóváhagyja a deportálást és aznap ehhez Csatay honvédelmi miniszter is hozzájárult (feltehetően legkésőbb itt dőlt el a munkaszolgálatosok kivétele a deportálási kontingensből). Április 22-én reggel az RSHA is hozzájárult az első 50 ezer fős kontingens deportálásához, estig viszont Endre és Eichmann illetve Veesebmayer úgy döntöttek, hogy a munkaszolgálatosok 50 ezres csoportja helyett Kárpátalja teljes zsidóságát és ha lehet, más gettók lakóit is deportálják. A távirat végén az a mondat szerepel, hogy a „zsidóakció teljes és totális” – tehát ekkorra állt csak össze a teljes deportálási terv végrehajtásának csomagja.

Sokan az úgynevezett vasúti konferenciákhoz kötik valamilyen „mesterterv” megszületését. Ennek ellentmond, hogy a német-magyar vasúti konferenciák eredetileg csak a területi visszacsatolások zsidóságának deportálását tárgyalták. A deportálandók számát 325 ezerre becsülték. Az első vasúti konferenciára május 4–5 között került sor Bécsben, ahol az úgynevezett „vasúti konferencián” Eichmann stábjá és a magyar összekötőjük, Lulay Leó csendőr százados valamint a szlovák, a magyar és a birodalmi vasutak képviselői véglegesítették az intézkedéseket. Itt határozták el azt is, hogy egy helyett napi négy, egyenként 45 vagonból álló szerelvényt küldenek Auschwitzba. Ki kell azonban emelni, hogy még ezen a konferencián is „csak” 300 000 zsidó deportálásáról volt szó, ami arra utal, hogy csak a kárpátaljai és észak-erdélyi zsidóság depor-

¹²¹ *Aly-Gerlach*: Das letzte Kapitel i. m., 263., 266.

¹²² Karsai véleményem szerint pontatlanul rekonstruálja ezt a kérdést, amikor a Kádár-Vági szerzőpárost azért marasztalja el, mert azok szerinte április 22-éhez, pontosabban Eichmann és Endre szentkúti találkozáshoz (amelyen Jaross, Baky, Winckelmann és Geschke is részt vett) kötik a „végső megállapodást”. Ennél ugyanis a szerzőpáros némileg differenciáltabban tárgyalja a deportálási döntéshozatal folyamatát, bár az igaz, hogy a fő döntés meghozatalát erre a napra teszi. Az azonban igaz, hogy még senki sem végezte el annak részletes vizsgálatát, hogy 1944. április 22. után az egyes BM értekezleteken illetve más fórumokon pontosan milyen döntések is születtek. Ez még későbbi kutatások feladata.

tálását tervezhették.¹²³ Magyarán: a döntéshozók számára még ekkor sem volt egyértelmű, hogy a teljes vidéki zsidóság deportálásra kerül.

Május 15. és július 9. között nem kevesebb, mint 437.000 személyt deportáltak, tehát százezerrel többet! Mindez igen érdekes, mivel június elejéig minden dokumentumban, amelyben a deportálandók számát egyáltalán meghatározzák, arról van szó, hogy kb. 100 transzporttal mintegy 300.000 személy deportálása várható. Maga a minisztertanács is május 17-én csak a felvidéki és erdélyi zsidóság deportálásáról hallgatott meg beszámolót – itt kell megjegyezni, hogy kérdéses, hogy a minisztertanácsi jegyzőkönyvek a téma minden részletét pontosan rögzítették e. A forráskritika azért merül fel, mert a kormányzat a zsidókérdés „megoldását” meglehetősen szemérmesen kezelte. Óvakodott attól, hogy jogszabállyal, legalább utólag legitimálja több százezer ember kifosztását (bár erre tervek léteztek). Könnyen elképzelhető, hogy a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben szereplő megjegyzések mögött valójában a miniszterek hallgatólagos hozzájárulása is állt, amit azonban nem kívántak szó szerint dokumentálni. Ami biztos, hogy az intézkedések ellen a minisztertanácson senki sem szólalt fel.

Eichmann először május 23-án jelentette ki Thaddennek hogy a folyamatban lévő deportáló akció 80 ezer munkaszolgálatoson kívül mindenkit érinteni fog (ebben egyébként annyiból is tévedett, hogy a munkaszolgálatosok számát felére becsülte a ténylegesnek).¹²⁴

A deportálási többlet egyértelműen a magyar hivatalnokok túlbuzgósága miatt képződött. A magyar és a német végrehajtók lehetőségeit jól illusztrálja az a konfliktus-sorozat, ami Rudolf Höss, az auschwitzzi tábor parancsnoka és Endre László között alakult ki. Höss 1944 május elején Magyarországra utazott, és több gettóban próbaszelektciókat tartott. Ezek során azt tapasztalta, hogy az összegyűjtöttek legfeljebb 30%-a munkaképes.¹²⁵ 1944. április 24-én Eichmann még csak napi vonattal és 3000 zsidóval számolt (Höss még ennyit sem akart fogadni, mondván, kapacitásai három naponta csak egy vonat „feldolgozását” teszik lehetővé), ámde a magyar hatóságok, pontosabban Endre László követelésére¹²⁶ ezt napi négy vonatra, azaz 12 000 főre növelték. Jellemző az is, ahogyan ebben megállapodtak: Endre Eichmanntól napi hat transzportot akart, míg ő kettőt ajánlott, végül megegyeztek napi négyben,¹²⁷ majd a Budapestre utazó Höss tiltakozásai miatt napi kettőben.¹²⁸ A magyar fél azonban nem tartotta magát a deportáláshoz, mivel az első két hét alatt is már 58

¹²³ Veessenmayer távirata Ribbentrop külügyminiszternek. 1944. május 11., Wilhelmstrasse i. m., 662.sz. dokumentum, 845.

¹²⁴ Von Thadden tanácsos feljegyzése a német külügyminisztériumnak 1944. május 26., A Wilhelmstrassei. m., 674.sz. dokumentum, 854.

¹²⁵ Kádár-Vági: A végső döntés i. m., 213–214.

¹²⁶ Veessenmayer jelentése a német külügyminisztériumnak 1944. május 4. R. Braham: Destruction i. m., 366. Lásd továbbá Kádár-Vági: Hullarablás i. m., 142–143, Aly-Gerlach: Das letzte Kapitel i. m., 254.

¹²⁷ Lévai Jenő: The hungarian deportations in the light of the Eichman Trial. Yad Vashem Studies V, Jerusalem, Yad Vashem, 1964. 96.

¹²⁸ Aly-Gerlach: Das letzte Kapitel i. m., 256.

szerelvényel 184.049 fő érkezett Auschwitzba, nyolcvanezerrel több, mint amennyit szállítani kellett volna! Hössnek 1944. június 8. előtt Himmlernél kellett interveniálnia azért, hogy a deportálásokat ideiglenesen függesszék fel, mert a tábor infrastruktúrája összeomlik, ennek köszönhetően június 8. és 16. között ideiglenes szünetre került sor. Maga Eichmann is megemlékezett arról, hogy „állandóan eljutottak hozzá Höss [...] tiltakozásai”¹²⁹ azért, mert túl sok embert deportálnak és a deportáltak fizikai állapota, ellátásuk hiánya illetve a túl sok munkaképtelen megoldhatatlan feladatok elé állítja a tábort. Höss maga pedig úgy emlékezett vissza, hogy „minden egyes vonat késleltetéséért meg kellett küzdenem. A legtöbbször veszítettem. Valójában [Eichmann] gyakran be nem tervezett transzportokkal lepett meg.”¹³⁰ Ha az eredeti, napi 3000 fő deportálására számító német tervekhez ragaszkodtak volna, akkor 1944. július 9-ig, a deportálások leállításáig „csak” kb. 170 000 embert deportálhattak volna, szemben a ténylegesen elhurcolt 437 000-rel – tehát 150 000 ember megmenekülhetett volna Auschwitz gázkamráiból!¹³¹

Ha feltesszük a kérdést, hogy ki miért felelős ebben a történetben, akkor a fő felelősség a magyar hatóságoké. Elsősorban természetesen Endre Lászlóé, de nem csak az övé, hiszen ő egyedül egyetlen zsidót sem tudott volna deportálni. Kellott ehhez egy túlbuzgó és olajozottan működő közigazgatás is. Nem csak a csendőrség, hanem a megyei árvaszéktől kezdve a motozónóig tart a résztvevők sora, becslések szerint mintegy 200.000 személy számára jelentett a deportálás valamilyen hivatali feladatot. Eichmann 1961-es perében, amikor izraeli kihallgatója úgy fogalmazott, hogy a magyar kormány diktátumnak tekintette a deportálásokat, hangosan felnevetett és azt mondta, soha nem volt ilyen érzése, az ellenkezője annál inkább. A börtönben írt visszaemlékezésében pedig azt vetette papírra, hogy „csodáltam a magyar közigazgatást”. A dicséret legalább kétszáz ezer magyar hivatalnokra vonatkozott. Eichmann kijelentéseit hitelesíti, hogy ugyanilyen jellegű nyilatkozatokat tett a deportálások alatt, illetve argentinai emigrációjában, továbbá ugyanezt a véleményt osztották csoportjának más tagjai is.

8. A leállítás

1944. június 26-án Horthy a német megszállás óta először összehívott Koronatanácson megpróbálta elérni, hogy a deportálásokat leállítsák. Intervenciójának ekkor még nem lett foganatja, de az is igaz, hogy ekkor még nem volt kellően határozott. Jungert-Artnóthy Mihály külügyminiszter-helyettes visszaemlékezése szerint *expressis verbis* csak a budapesti zsidók deportálását tiltotta meg.¹³² 1944. július elején végül Horthy le tudta állítani a deportálásokat, pontosabban azt, hogy abban magyarok is részt vegyenek – feljegyzései szerint

¹²⁹ *Kádár-Vági*: Hullarablás i. m., 174.

¹³⁰ *Steven Paulsky* (szerk.): *Death Dealer. The Memoirs of the SS-Commandant at Auschwitz*. New York, 1996, 241–242.

¹³¹ *Karsai-Molnár*: *Endre-Baky-Jaross* i. m., 507–508.

¹³² *Lévai Jenő*: *Zsidósors Magyarországon*. Bp. 1948. 221.

azt képviselte, hogy ha a németek deportálást akarnak, akkor azt végezzék ők.¹³³ Elterjedt legendákkal ellentétben¹³⁴ nem a deportálások leállítása miatt vezényelte az 1. páncélos hadosztályt Budapestre, erre semmi szüksége nem volt, mivel a csendőröknek korábban egyértelmű parancsot adott és azok tudták, hogy ehhez tartaniuk kell magukat. Eichmann és társai ugyan felháborodtak ezen a döntésen és ahol tudták, megpróbálták kijátszani a deportálási tilalmat, de mindez a lényegen nem változtatott. Horthynak csak egy szavába került, hogy a gépezet leálljon. Német részről erre nem érkezett különösebb tiltakozás vagy retorzió. Veesenmayer megnyugtatta az aggodalmaskodó Sztójajt, hogy „továbbra is fenntartjuk azt az alapelvünket, amely szerint Budapest további zsidótlanítását maguknak a magyaroknak kell végrehajtaniuk.”¹³⁵ Ez pedig azt is jelenti, hogy fel kell tennünk a kérdést: Mi történt volna akkor, ha a kormányzó egy hónappal korábban dönt úgy, hogy a magyar csendőrség közreműködését megtiltja?

Horthy 1944 augusztusában újra válaszút elé került. A jelenleg rendelkezésre álló forrásokból nem deríthető ki, hogy a német fél milyen argumentumokkal tudta rávenni a kormányt illetve a kormányzót arra, hogy hozzájáruljon a budapesti zsidóság részleges deportálásához. Augusztus 19-én mindenestre Bonczos Miklós belügyminiszter biztosította Eichmannat arról, hogy hat nap múlva megindulhat a budapesti zsidók deportálása.¹³⁶ Történelmi szerencse, hogy erre Románia kiugrása miatt nem került sor.

Összefoglalva: a deportálások nem egy „mesterterv” eredményei, hanem egy döntéssorozat termékei, amelynek minden egyes állomása újra és újra politikai jóváhagyást igényelt és kapott. Veesenmayer pontosan fejezte ki magát, amikor a deportálások leállása után azt írta Sztójajnak, hogy a német fél továbbra is tartja magát ahhoz az alapelvhez, hogy a deportálás lebonyolítását a magyar hatóságoknak kell megoldaniuk. Az nyilvánvaló, hogy Magyarország német megszállása után a zsidósággal szemben korlátozó intézkedéseket kellett bevezetnie a kormánynak, ha helyén kívánt maradni. Ezen intézkedések pontos jellegét azonban nem szabta meg senki. Dönthettek volna egy kibővített „idegenrendészeti akció” mellett esetleg gyűjtőtáborok létrehozásáról, deportálhatták volna csak a kárpátaljai nem asszimilált zsidókat és deportálhattak volna akár mindenkit is. A magyar politika minőségét hűen tükrözi az a megoldás, amit végső soron az ország vezetői választottak.

¹³³ Benoschofsky Ilona-Karsai Elek (szerk.): Vádirat a náciizmus ellen, 3. kötet 3–6.o. 1944. június 26, Nyilatkozat-tervezet Horthy-kormányzó részére a Koronatanács ülésére.

¹³⁴ Lásd erre a Koszorús Ferenc kapcsán az utóbbi hónapokban kibontakozó legendáriumot, amelynek terjesztésében a közszolgálati médiumok mellett a Heti Válasz és a Magyar Nemzet c. lapok is részt vettek. Cáfolatukra lásd elsősorban Molnár Judit: Merjünk nagyot csúsztatni. Élet és Irodalom, LVIII. évf. 3. szám, 2014. január 17.

¹³⁵ A Wilhelmstrasse i. m., 696. számú dokumentum, 1944. július 9., 880.

¹³⁶ A Wilhelmstrasse, i. m., 897. Lásd még Kádár-Vági: A végső döntés i. m. 208–209.

MASTERPLAN? THE DECISION MECHANISM OF DEPORTATIONS

by Ungváry Krisztián
(Summary)

In both publicistic and scholarly literature the German and Hungarian decisions which constituted the basis for the deportation of 437.000 Hungarian Jews are still open to debate, as is the reason why this action could be carried out with such speed and then halted abruptly. Nor it is entirely clear why those groups were eventually spared deportation whose workforce would have counted most from the Germans' point of view. In order to reconstruct the main lines of the decision-making process, I present the concepts of the German leaders-in-charge between February and April 1944, what they required from the Hungarian side, and what room the Hungarian government had for manoeuvring. I also examine the extent to which and the means whereby the practical execution of deportation was coordinated between the German and Hungarian authorities. Attention is also paid to the question of what the primary goals of the deportation were from the German perspective, and what knowledge the Hungarian government may have had about them. And finally, I address the problem of why the Hungarian deportations came to an abrupt end in July 1944. My chief argument is that there existed no „master plan”, and events should rather be accounted for by applying Hans Mommsen's thesis of „cumulative radicalization”, a process in which the attitude of the Hungarian side was decisive.